

KÖNYVESPOLC

Vasi honismereti és helytörténeti közlemények A Vas megyei honismereti mozgalom folyóirata

Már budapesti egyetemistaként, az 1960-as évek első felében felfigyeltem arra, hogy Vas megyei évfolyamtársaink érzelmileg milyen szorosan kötődnek szűkebb hazájukhoz, mennyire elevenen él bennük a vasi öntudat, milyen szeretettel emlegetik megyéjüket, ottani városukat vagy községüket. Később, bővebb ismeretek birtokában rádöbbentem, hogy ennek a lokálpatrióta érzésnek mély, a távoli múltba visszanyúló gyökerei vannak, a velem egykorú fiatalok, a leendő értelmiségiek számtalan példát követhettek, olyan közegben élhettek, tanulhattak, ahol a hely történetét és a jelen értékeit őszinte tisztelet, megbecsülés övezi. Szinte magától értetődik, hogy ez a korosztály, és az őket követő nemzedékek mindmáig odaadó igyekezettel ápolják a nemes hagyományt. A külső szemlélő szilárd tényként állapíthatja meg: a megyében évtizedek óta igen élénk és eredményes a honismereti mozgalom, és ebben szerepettevő, jó néhány esetben országosan is élenjáró szerepet vállaltak és vállalnak a helytörténeti-helyismereti kutatás és publikálás nélkülözhetetlen bázisintézményei, a múzeumok, a levéltárak és a könyvtárak. A széles körű szakmai elismerést kiváltó helyi bibliográfiák tanúsága szerint már a XIX. század utolsó harmadától folyamatosan jelen van a megye és településeinek története, néprajza, természeti viszonyai, szellemi és vallási élete stb. iránti érdeklődés, jeles és termékeny kutatók keresték és keresik a táj történelmi és kulturális sajátosságait, jellemzőit. Országos hírnévre tett szert a Vasi Szemle (1933–1949, 1964–) című folyóirata.

Tehát egy szerves folyamat egyik állomásának tekinthető, hogy az előző század hatvanas éveiben újjáéledő és viszonylag gyorsan (mert fontos társadalmi igényt elégített ki) kiszélesedő és megerősödő honismereti mozgalom a megyében az imént említett Vasi Szemle mellett feltűnően hamar létrehozott egy másik orgánust is. 1974-ben *Vasi Honismereti Közlemények* címmel, az akkori megyei művelődési és ifjúsági központ kiadásában indult útjára az alcímében „fórum”-nak nevezett időszakos termék. Mint ahogy az első húsz esztendőről (1974–1994) *T. Pásztor Ágnes* által összeállított repertórium bevezetőjéből és könyvészeti adataiból kitetszik, komoly nehézségeket kellett leküzdeni. Évente, majd félévente látott napvilágot, de voltak olyan esztendők is (1976 és 1982), amikor meg sem jelenhetett. Tulajdonképpen a nyolcvanas évtized közepén állandósult, 1985 óta előfizethető. Igazi otthonra 1990-ben lett, amikor a Vas Megyei Levéltár lett a gazdája és a kiadója. A következő évben az alcímbe a „fórum” szót felváltotta a „folyóirat”, ami a gyakoribb, negyedévenkénti megjelenésre is utalt. Érthető módon valamelyest előtérbe kerültek a helytörténeti cikkek, de a tudatos szándékot a profil módosításában csak 1995-től jelzik a lap címlapján; akkor vette fel ugyanis mai címét: *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*.

Folyóiratunk, a Honismeret a kilencvenes években két alkalommal is bemutatta olvasóinak vasi testvérét. Az 1995. évi harmadik számban (a 83–86. oldalon) a hazai honismereti mozgalom egyik kiemelkedő személyisége, *Kuntár Lajos* – aki mintegy tizenöt esztendeig (1985–1999) szerkesztette a Vas megyei folyóiratot – a húsz éves jubileum kapcsán írt törekvéseikről. *Bariska István* községi levéltár-igazgató a negyedszázados évfordulón (1999. 5. szám, 100–101. oldal) hasonló eleganciával emlékezett meg a lapjukról. Amíg létezett, a magyar történeti bibliográfia regisztrálta cikkeit, és olykor a Magyar Nemzeti Bibliográfia Időszaki Kiadványok Repertórium címmű sorozatának tételei között szintén találkozhattunk némelyik írásával. A vasi periodikum tehát nem volt ismeretlen a helytörténetírás művelői és a honismeret aktivistái körében, de – valjuk be – nagyon sokan vagyunk, akik közelebbről nemigen tanulmányoztuk a számait. Holott, és ezt rögtön bocsássuk előre, szerkesztési koncepciója és a közlemények tartalma az ország más vidékein munkálkodók számára is számos módszertani tanulságot, megfontolandó vagy akár követendő példát kínál. Már csak ezért sem árt – közel tíz esztendő elteltével – újból felhívni rá a potenciális érdeklődők figyelmét.

Miután a folyóirat soros számai – a hazai tapasztalatok szerint eléggé gyakori, sőt némely típusban általánosítható módon – nemegyszer késnek, ezáltal az utolsó három befejezett évfolyam (2005–2007) példányainak lapozgatása közben szerzett benyomásaimat szeretném megosztani az olvasókkal. A *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* évente négy alkalommal jelenik meg. „A Vas megyei honismereti mozgalom folyóirata” alcímmel. A szokásos formátumban (B/5) nyomják, egy-egy szám terjedelme kilencvenhat oldal (aki szereti nyomdásznyelven kifejezni: hat iv). A kivitelezés a tematikához illően szerényen visszafogott. A borítólapon Vas vármegye keretbe foglalt térképe látható, amelyet átlósan, a ráma felső vonalán túllépve egy lúdtoll (ki ne tudná: az írás, az alkotás jelképe) fed le (Kamper Lajos tervezte). A tipográfia finoman szolid, áttekinthető, még az apró betűs hivatkozások is jól olvashatók. Gyakran közölnek képeket: iratok, dedikációk és aprónyomatványok fotokópiáit, hajdani grafikák és ritkán festmények reprodukcióit, fényképek (feltűnően sok portréfotó) másolatait stb. (A 2005-ös évfolyam első két számához még térképmelléleteket is csatoltak.) A tartalomjegyzéket – gondolva a határ menti megyék külföldi állampolgáira – német és szlovén nyelven is közzéteszik. A nyomdai munkák színvonaláért a szombathelyi Szigmatúra Nyomda és Kiadó Kft. dolgozóit illeti dicséret. A mai kor követelményeizhez igazodóan a folyóirat interneten is elérhető, a kiadó, a Vas Megyei Levéltár honlapján (www.vaml.hu). Minden szám utolsó oldalán felsorolják a közreműködő szerzők nevét, feltüntetve a foglalkozást, a munkahelyet és a lakóhelyet. Különösebb statisztikai számítások nélkül is szembeötlő, hogy a szerzői gárdát leginkább a megyéből toborozzák. Nyilvánvaló a megveszékely, Szombathely túlsúlya (nyolcvan száza-

léknyi), ám a megye többi városából (Kőszeg, Körmend, Sárvár, Szentgotthárd stb.), egy-egy községből (pl. Oszkó) is küldenek kéziratokat. Rendszeresen szerepelnek a hasábocon az ország más tájain (Budapesten, Pilisicsabán, Szegeden, Sopronban stb.), sőt a szomszédos Ausztriában és Szlovéniában dolgozó (kis részben innen elszármazott) kutatók is. Ha a foglalkozást, a munkahelyet vesszük alapul, a levéltárosok jelentik a legnépesebb csoportot (és ezt a kiadó intézményi okán természetesen tarthatjuk), de szép számmal akadnak muzeológusok, könyvtárosok, közművelők (kulturális szervezők), egyházi személyek, egyetemi és főiskolai oktatók, középkorai tanárok, akadémiai intézeti kutatók, és gondolva az utánpótlásra, időnként főiskolai hallgatók dolgozatait is közlik. Rendkívül rokonszenves, mert a honismeret és a helytörténet komplex értelmezését, átfogó szemléletét tükrözi, a műszaki, mezőgazdasági és környezetvédelmi szakemberek bevonása, sőt három katona (határőr) is felfedezhető a listán.

A kiadvány tartalmi tevékenységét egy személyi összetételében igen stabil szerkesztőbizottság és közlelőből a szerkesztő, *Mayer László* (ő a levéltár munkatársa) irányítja. A lapnak négy állandó rovata van, bár az első, a Műhely néha elmarad. Minden számban jelen van az Adattár, a Könyvespolc és az Események, hírek. Olykor közbeiktatódik a kizárólag nekrológokat tartalmazó In memoriam címet viselő szerkesztési egység. A harmadik év (2007) utolsó számában eltértek ettől a struktúrától, mert a teljes terjedelmű (tematikusságú) számként, hét tanulmánnyal Batthyány Lajosnak szentelték, születése bicentenáriumának tiszteletére. Sűrűn előfordul, hogy rovaton kívülre, a lap elejére tördelnek egy-két cikket, közöttük nekrológokat is.

A lap cím második szavához tematikailag a „Műhely” áll legközelebb. Érdekes és igényes beszámolókat vagy interjúkat olvashatunk a vasi honismereti mozgalom közösségeiről, kiadványairól és meghatározó egyéniségeiről, a neves gyűjtőkről, az együttműködő közintézményekről; csak példaként kiragadva: a sárvári Honismereti Híradóról, az Oszkói Hegypásztor Körrel, illetve Horváth Sándor pedagógusról, Garas Kálmán fotóművészről, a szombathelyi televízióról, bábszínházról és képtáról. Szorosan kapcsolódik ehhez az „Események, hírek” rovata, amelyet mindig ugyanaz a személy (Tóth Kálmán, a Savaria Múzeum művelődési menedzsere, csoportvezetője) állít össze. Napról napra haladó részletes krónika, a lehető legtágabban felfogott honismeret megyei történéseit (konferenciák, előadások, évfordulós megemlékezések, kiállítások, vetélkedők, könyv- és filmbemutatók, avató, koszorúzás és egyéb ünnepségek, különféle más rendezvények stb.) rögzíti, változó terjedelemben, de mindig az utókornak is szánt precizitással.

Az „Adattár” a helytörténeti tanulmányok és forráspublicációk fóruma. A kiadó és a szerkesztőség vállalt kötelezettsége, a tudományosság szempontja döntően itt érvényesül. A közlemények (számonként öt-hat, néha valamivel kevesebb vagy több) majd mindegyike egyidejű, eredeti (főként levéltári) források feltárásán alapul és jegyzetapparátussal ellátott. Csábító gondolat, hogy valamennyi címet felsoroljam, de ez szétfészelné a recenzio szabott kereteit. Ezért ismét csak néhány példát említenék: olvashatunk a sárvári katolikus plébánia püspöki vizitációjáról, Ivan Mažuranić horvát bán szombat-

helyi iskolaéveiről, a megyeszékhely várospolitikájában 1885-ben bekövetkezett fordulatról, a Torma című élelapp történetéről, tájékozódhatunk a jegyzőképzés szombathelyi kezdeteiről, Vas megye egykori, 1956-ban keletkezett területrendezési tervéről, a muravidéki táj- és népnevek változásairól, fontos múzeumi tárgyak vándorának fel előttünk stb. Mint ahogy a szerzőkről szólva jeleztem, a szerkesztőség teret ad a helytörténetirás csaknem teljes spektrumának: a politika-, a közigazgatás-, a gazdaság-, az egyház-, a művelődés-, az irodalom-, a művészet-, a sajtó-, a nyelv- és a hadtörténet egyaránt helyet kap. Az elfoglaltság vadját is vállalva, külön kiemelném, mert a vasi honismereti, helytörténeti tevékenység kiterjedt voltát bizonyítja, Simola Ferenc nyugállományú határőr alezredes páratlan adatygyűjtését (2006. 2. szám): ő a 2005-ben létező Vas megyei időszaki lapok (kb. 100), még pontosabban a kiválasztott tizenhét orgánumban közzétett helytörténeti írások (185) számbavételét végezte el.

Érdemes egy pillantást vetni a „Könyvespolc” egyes darabjaira, a könyvismertésekre is. Közüdtudott, hogy a helytörténetirás fejlődésében pótolhatatlan mozgatórugó a visszajelzés, az értő kritika. Megnyugtató, hogy a vasi folyóiratban ez a rovat nem valamiféle illendőségből beemelt járulékos rész, hanem a tartalmi törekvések egyik erős pillére. A helytörténeti kiadványokról igazi bírálatok, tárgyilagos értékelések látnak napvilágot, segítve a kutatók további erőfeszítéseit, a metodikai gondolkodás kiteljesedését.

Noha a *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* kifejezetten lokális időszaki kiadvány, tartalma, cikkeinek jókora hányada az ún. országos vagy nemzeti történelem művelőinek érdeklődésére is számot tarthat. Például ki tagadhatná, hogy a Weöres Sándor dedikációból közreadott válogatás nélkülözhetetlen a huszadik századi magyar irodalomtörténet tanulmányozásához. A hadtörténet adott ágának kutatói szintén alapvető információkat meríthetnek a szombathelyi katonai repülésről vagy a napóleoni háborúk legendás huszársíkjéről, Hertelendy Gáborról megjelent dolgozatból. A nyelvtörténetesek csemegeként izlelgethetik az 1520-ból származó, eddig ismeretlen magyar nyelvemléket. S a vitathatatlan tetőpont, a Batthyány Lajos-emlékszám ugyan csak méltán sorolható az azonos tartalmú különszámok, kiadványok közé, sőt azok élvonalába. Az első független felelős magyar miniszterelnököt eltérhetetlen szálak fűzték Vas megyéhez: voltak itt uradalmi és a reformkorban aktív részese volt az itteni közéletnek. A lap első sorban ezekre a pontokra koncentrált (közéleti szerepvállalása, az ikervári kastély terveit, az uradalmak átadása kivégzése után, de a Batthyány-kormány tevékenységét terhelő súlyos kérdésének egyikének, a horvát kérdésnek a belgiumi megítéléséről is közöltek egy tanulmányt). Két szerző is foglalkozott – a mostanság fellendülő történettudományi ágazat, a kultusz kutatás sodrában – a kiváló politikus és államférfi Vas megyei emlékezetével, illetve egy kultusztagy sorsával. Tehát jelen esetben újra igazolódik, hogy a helytörténet és az országos történet között nincs merev válaszfal, az események és a folyamatok szorosan egymásba fonódnak, és ez a jelenség a történelmi kutatásokban nem kerülhető meg.

Bényei Miklós

Teleki de Szék

A gróf Széki Teleki család volt otthonai Erdélyben és Magyarországon

A történelmi Teleki család két ma élő tagja, a Svájcban élő Teleki Gábor és az angol fotóművész John Garfield (Teleki Ágnes férje) 2000-ben felkereste a család egykori erdélyi és magyarországi otthonait, kastélyait, hogy megörökítsék mai állapotukat. Útjuk nyomán született 2004-ben egy fekete-fehér fényképalbum, amelyben a kastélyok építéséről és lakóiról is olvasható rövid leírás. Tizenhét erdélyi és hét magyarországi helyszínre látogattak el, hogy felidézék a családi múltat, az egykori gazdagságot és kifinomult izlésvilágot, amely a kastélyok építése, berendezése során érvényesült, s mára sajnos kevés helyen maradt meg régi szépségében.

A Teleki család ősei az újabb kutatások szerint a Békés megyei – 1295-ben a szabad katonából nemessé lett – Csarnai Mihályig vezethetők vissza, akinek egyik lezármazottja, Antal a szomszédos Zaránd megyei Telek községbe költözött. Ez a falu később nyomtalanul eltűnt a török pusztítás során. A XV. és XVI. századi okiratok több Csarnai Telekit is említenek. A birtok pusztulása után a közeli Borosjenőn álltak végvári szolgálatba, ahol Erdély határait védték a török terjeszkedés szemben. Borosjenői Teleki Mihályt 1608-ban a fejedelem familiárisaként emlegetik, Báthory Zsigmond fejedelem testőre, majd Bocskai István testőrkapitánya lett. Felfelé ívelő pályájához házassága is hozzájárult, 1603-ban feleségül vette a férfiágon kihalt Garázda család egyetlen örökösét, Széki Garázda Annát. A tekintélyes Garázda birtok, és szokatlan módon a címer, valamint a Széki előnév is Teleki Mihályra szállt át, s utódaik már a Széki Teleki családnévet használták. A testőrkapitány fia, János a fejedelem unokatestvérét, Bornemissza Annát vette el, s ezzel megalapozta fiúk Teleki Mihály felfelé ívelő pályáját.

Széki Teleki Mihály gyorsan haladt előre a ranglétrán, több megye főispánja is volt, majd a székely székek főkapitánya, az ország generális, és 1678-tól mint kancellár Erdély legbefolyásosabb embere lett, gyakorlatilag ő kormányozta az országot a gyengekező Apafy fejedelem helyett. A török birodalom hanyatlását felmérve ügyes diplomáciai érzékkel szembefordult Thököly kurucával, és Lipót császárral egyezkedett. A felszabadító háborúk során Erdély császári fennhatóság alá került. A császár érdemeiért 1685-ben grófi címet adományozott Telekinek, aki 1690-ben a Thökölyvel vívott zernyesti csatában életét veszítette. Lipót császár 1697-ben Teleki 11 gyermekének – öt fiú és hat lány – is ünnepélyes diplomát állított ki, melyben „római szent birodalmi grófi címet” és kibővített címert adományozott nekik.

A család számos kiemelkedő egyéniséget adott a magyar művelődési, tudományos vagy politikai életnek. Csak röviden említsük meg néhányukat.

Teleki Sámuel (1739–1822) Erdély kancellárja, felvilágosult gondolkodó, a hazai közművelődés támogatója, Marosvásárhelyen létehozta a több mint negyven ezer kötetből álló közkönyvtárat, a Teleki Tékát.

Teleki József (1790–1855) történétíró, kitűnő nyelvész, részt vett a Magyar Tudományos Akadémia megszervezésében, és 1830-tól első elnöke lett, harmincezer

kötetes családi könyvtárát az Akadémia könyvtárának ajánlotta fel.

Teleki Domokos (1810–1876) az erdélyi reformkori ellenzék egyik vezéregyénisége, szerepet játszott az Erdélyi Múzeum Egyesület megalakításában, 1861-ben visszatért a politikai életbe, képviselő, s Erdély egyik vezető közéleti tekintélye volt.

Teleki Blanka (1806–1862) nemzeti szellemű leánynevelő intézetet hozott létre Pesten 1846-ban, a forradalom után menekülteket rejtegetett, ezért tízezer börtönbüntetésre ítélték, amelyből ötöt letöltött.

Teleki László (1811–1861) politikus és író, a radikális ellenzék egyik vezetője, 1848-ban a magyar kormány párizsi követe lett, majd a bukás után is ott maradt, s az emigrációban is aktív szerepet játszott. 1860-ban Drezdában letartóztatták és kiadták Ausztriának. Kegyelmet kapott, s hamarosan képviselővé választották. Radikális programját azonban nem fogadták el, ezért öngyilkos lett. Illyés Gyula drámában örökítette meg alakját.

Teleki Sándor (1821–1892) Petőfi barátja, a szabadságharcban Bem ezredese, 1849-ben Franciaországba emigrált, távollétében halálra ítélték. Megismerkedett Victor Hugóval, majd Itáliában Garibaldi oldalán harcolt, és hazatérve országgyűlési képviselő lett. A kulturális és tudományos életben is aktív szerepet játszott, a Petőfi Társaság és a Magyar Történelmi Társulat alapító tagja volt.

Teleki Sámuel (Samu) (1845–1916) Afrika-utazó, aki elsőnek jutott el Kelet-Afrika egyenlítői vidékének területeire, felfedezte a Rudolf-, a Stefánia-tavat és a róla elnevezett vulkán. Hatalmas néprajzi anyagot gyűjtött, amely ma a budapesti Néprajzi Múzeum afrikai gyűjteményét gazdagítja.

Teleki Pál (1879–1941) európai híró földrajztudós és tiszta erkölcsű államférfi, 1920–21 között miniszterelnök és külügyminiszter, majd a magyar cserkészmozgalmat irányítója, 1939-től másodszer is miniszterelnök lett. Amikor látta, hogy az ország rossz irányba sodródik, tiltakozásul öngyilkos lett.

A Telekiek több kastélyt építettek, elsősorban Erdély északi részén, a Kővár vidéken és a Maros völgyében, míg Magyarországon Pest környékén. Teleki Mihály kancellár mint Kővár kapitánya egész Erdélyen végignyúló nagykiterjedésű birtokokkal rendelkezett. A kővári birtokhoz tartozott Kővárhosszúfalu, Koltó, Paszmos, Pribékfalva, Kendilóna, Nagysomkút. Az itteni kastélyokat Teleki Mihály leszármazottai építették. A Maros völgyében Gernyeszeg, Marossárpatak, Sáromberke is a kancellár tulajdona volt.

Gernyeszegben eredetileg egy 1460-as években épült várkastély állt, ez volt a Teleki család egyik legősibb otthona. A jelenlegi pompás barokk kastélyt, ami az erdélyi barokk egyik legszebb alkotása, Teleki László, a kancellár unokája a Pest környéki Grassalkovich-kastélyok mintájára kezdte építeni 1772-ben. Az építkezést fia, József folytatta, s az unoka ifj. József fejezte be, végleges formáját csak 1802-re nyerte el. A kastélynak az év beosztásának megfelelően 52 szobája és 365 ablaka volt. A pazar kastély körül díszes parkot hoztak létre. Az eredetileg geometrikus elrendezésű diszparkot később angolparkká alakították át. Sétányait mitológiai istenszobrok, valamint a francia forradalom főszereplőit ábrázoló gro-

teszk törpefigurák díszítették. A kastélyt nagy hozzáértéssel rendezték be, s itt őrizték a család számtalan kulturális és művészeti kincsét. A régiségek, műkincsek, régi pénzek, érmek, iparművészeti emlékek, régészeti leletek, őtvöztárgyak, fegyverek folyamatosan gyarapodtak, a XIX. századra Gernyeszeg Erdély leggazdagabb kastélya lett, valóságos múzeum. Volt lapidáriuma és gazdag helytörténeti gyűjteménye is. A szabadságharc bukása után az akkori gazdája, Telesi Domokos meghívására Gyulai Pál írta rendezte a haterkez kötetes könyvtár anyagát. Gyulai Pál *Gernyeszegen* című költeményében állított emléket a kastélynak.

A sároberki kastélyt Telesi Sámuel kancellár 1769-ben építtette, Mária Terézia kori barokk stílusban. A dédunoka Telesi Samu 1912-ben egy újabb épületet épített hozzá neobarokk stílusban, harmonikusan illeszkedve a régiekhez. A három épületszárny egy díszparkot zár körbe. Mögötte, a Maros partjáig egy szép park terült el, halastóval, lovagló pályával. E kastély berendezése is rendkívül gazdag volt, hűen tükrözte a család gyűjtőszándékát. Említésre méltó volt a könyv-, fegyver- és miniatűr arckép gyűjteménye több Barabás Miklós festménnyel, s a híres afrikai és indiai vadásztrófeák, amik különös hangulatot adtak a kastélynak.

A koltói kastély is Mária Terézia idejében épült, leg híresebb lakója Telesi Sándor, a „vad gróf”. Koltó neve fogalom a magyar irodalom történetében. 1847-ben hat boldog hetet töltött itt Petőfi Sándor Szendrey Júliával, itt születtek legszebb szerelmes versei. Ez a kastély is valóságos múzeum volt, itt őrizték Telesi Sándor európai útján vásárolt festményeit, akvarelljeit, fegyvergyűjteményét, őtvöztárgyait.

Marosvásárhelyen két épület őrzi a Telekiek emlékét, Telesi Sámuel híres Tékája, és Telesi Domokos (1777–1824) barokk-empire palotája. Ez utóbbiban 1849. július 29-én szállt meg Bem József és Petőfi Sándor, akik innen indultak a fehéregyházi ütközetbe. Erre az épület falán elhelyezett táblák emlékeztetnek.

A XIX–XX. században került a Telekiek birtokába a Fehér megyei Drassó és Marosújvár, a Kolozs megyei Alsószuk, a Szilágy megyei Zsibó, a Maros megyei Magyarózd, az Arad megyei Kápolnás kastélyai.

A család magyarországi ágának egyik fő fészke a gyömrői klasszicista kastély, amely Hild József tervei alapján 1847-re épült meg. A szirákai és pomázai barokk kastélyok örökség során kerültek birtokukba.

A második világháború után a kommunista berendezkedés célja mind Erdélyben, mind Magyarországon a régi elit felszámolása volt, a nemesség földbirtokait elvették, őket kiűzték otthonaikból. A kastélyokat kirabolták, berendezését szétthordták vagy elpusztították. Ez történt a sároberki, gernyeszegi, koltói, gyömrői gazdagon berendezett kastélyal is, bútorait, szőnyegeit, berendezési tárgyait szétthordták, a festményeket ellopták vagy szétépték, a levéltárak anyagát, a könyveket az udvarra szórták. A Telesi Samu értékes vadásztrófea gyűjteménye Sároberkén megsemmisült, a gernyeszegi régészeti, történeti gyűjtemény, a koltói értékes műgyűjtemény szintén elpusztult. A parkok értékes fáit sok helyen kivágták, tüzelőnek használták.

A könyv számot ad e kastélyok mai állapotáról. S mivel jól ismert az erdélyi műemlékek jelenlegi gyakran si-

ralmas helyzetét, azt mondhatjuk, hogy a Telesi kastély viszonylag szerencsésen vészelték át az elmúlt hatvan évet. Egyetlen kastély tűnt el nyomtalanul 1945 után, az évek óta üresen álló, és megrongálódott drassói Kis Palota, melynek helyén ma szántóföld van. Az eredeti drassói neogót kastélyt még 1918-ban felújították, s azt akkor le kellett bontani. Bár a kastélyok egy része nagyon rossz állapotban van, a többit részben renoválták, vagy most várható felújításuk. A koltói kastély és a marosvásárhelyi Telesi Téka jelenleg is látogatható múzeum. A kendilónai, gernyeszegi, marosárpataki, kápolnási kastélyokban egészségügyi intézmény (szanatórium, elmegyógyintézet) működik, Sároberkén és Zsibón iskola illetve kollégium található. Emiatt alkalmanként tatarozták az épületeket, s ma is jó, elfogadható állapotban vannak. A marosvásárhelyi Telesi-ház 1935 óta a református egyház tulajdonában van, s az 1980-as években szépen helyreállították. Alsószukon a helyi kulturális egyesület kívánja az épületet helyrehozni és benne kulturális központot létrehozni. A nagyon rossz állapotú Pribékfalvi épületen is megkezdődtek a felújítás, az elképzelés szerint itt is múzeum és kulturális központ létesülne. A szintén borzasztóan elhanyagolt, romos magyarózdai kastély a református egyház kezelésébe került, s megkezdődött a helyreállítás. Kővárhosszúfalu kastélyában 2000-ben kezdődtek el a felújítási munkák, benne múzeumot terveznek létesíteni. Az omladozó tancsi kúriát 2001-ben visszakarta a család, s megkezdték a helyreállítást. Reméljük, e tervek meg is valósulnak, sikerül az elhanyagolt vagy eddig rosszul hasznosított épületeknek alkalmas funkciót találni.

A magyarországi Telesi kastélyok közül kiemelkedik a szirákai, gyömrői rendbehozott, és kastélyszállóként hasznosított épület, de a pomázai és gyömrői kastélyok is jó állapotúak. A kisebb kastélyok közül a révbérei a második világháború után lebontották, a kalimajori, dunatetőtleni, pölöskei kastélyokat ma is hasznosítják.

A könyvhöz Vajay Szabolcs Svájcban élő történész írt történelmi bevezetőt. A John Garfield által készített fényképek nyomán képet alkothatunk a Telesi család egykori életéről, társadalmi helyzetéről, s megismerhetjük az épületek mai, olykor lehangoló vagy szívet gyönyörködtető állapotát. Telesi Gábor helytörténeti leírásai jól kiegészítik a képeket, s családtörténeti adalékul szolgálnak az érdeklődőknek.

(Magánkiadás, 2004.)

Udvarhelyi Nándor

DR. HARSÁNYI LÁSZLÓ:

Rendhagyó monográfia – Marcaltó

Egy Veszprém megyei árpádkori településről, az osztrák határtól légvonalban mintegy 40 km-re fekvő Marcaltóról készült csaknem három és félszáz oldalas monográfia – tartalmi változatosságával, olvasmányos, irodalmi stílusával, a függelékben és a borítólapon közölt nagyszámú képpel és dokumentummal – új szintre visz az öröndetesen szaporodó helytörténeti munkák sorába.

A kötet első része mintegy félszáz nyomtatott forrásra, jórészt statisztikai adatgyűjteményekre támaszkodva

bemutatja a falu földrajzi, közigazgatási és egyházszervezeti viszonyait, feltárja a népesség, a gazdasági-társadalmi élet több évszázados alakulását. Lélekszáma a XVIII. század végi félezerrel az első világháborúig 1400 fölé emelkedett, majd az ezredfordulói 900 alá csökkent. A lakosság 70% körüli arányban katolikus vallású, a XVIII. században érkezett német és szláv telepesek a szomszédos községek magyar környezetében a XIX. századra megmagyarosodtak. A faluból folyamatos az elvándorlás, és a születések egyre csökkenő számát az 1970-es évektől már meghaladja a halálozásoké.

A népesség fogyatkozásával szemben mind jobban növekedett a lakóházak és lakások száma, azok nagysága és technikai felszereltsége – különösen az elmúlt fél évszázadban. A jelenlegi lakásállomány mintegy kétharmada 1945 után épült. Míg korábban a lakások túlnyomó része szoba-konyhás volt, a jelenlegiek többsége három és többszobás. Két évszázaddal ezelőtt egy lakóházra átlagosan 7 személy jutott, a múlt század derekán is még 5-6 fő, az ezredfordulón a lakószobák száma már meghaladja a lakókét, és egyre több a lakatlan lakás

A népesség nemcsak fogyatkozik, hanem el is öregeedett. A múlt század első évtizedeiben a lakosság több mint egyharmada 15 éven aluli gyermek volt, a 60 éven felüliek aránya nem érte el a 10%-ot. Az 1970-es évektől már több az időskorú, mint a gyermek. Minden negyedik személy életkora meghaladja a 60 évet. A falu határának mintegy háromnegyedét nagybirtok foglalta el. A lakosság 70% körüli aránya a mezőgazdaságban dolgozott, kétharmaduk cselédsorban, elszegődve állandó vagy időszakos munkára. Az 1945. évi földosztás, majd a mezőgazdaság kollektivizálása után, a gépesítés előrehaladásával az ezredfordulón a marcaltői aktív keresőknek már csak alig egyharmada dolgozott a mezőgazdaság keretei között, a többség az ipar-építőipar és a szolgáltatási szektorban talált munkát. Mindeközben erőteljesen emelkedett a lakosság iskolázottsága: az írástudatlanság a XX. század közepéig 4% közelébe esett, s a század végéig megtöbbszöröződött a középiskolát és egyetemet végzettek száma.

A népességi viszonyokon kívül megismerhetjük a gazdálkodás főbb jellemző adatainak az alakulását is: a földterület megoszlását művelési ágak szerint, a vetésterületet növényfajtánként, az állatállomány átlagosnál is nagyobb mérvű csökkenését stb.

A nagyobb részt számszerű adatokra épült, mintegy 50 oldalas, tömör kismonográfia jelentős tudományos értéket képvisel, tekintettel arra a Galileinek tulajdonított mondásra (is), hogy a tudomány célja: mérni a mérhető, és mérhetővé tenni azt, ami (ma még) nem mérhető. Egyben példa arra is, hogy statisztikai kiadványok adataiból egy-egy településről milyen széleskörű képet lehet kialakítani.

A kötet ugyancsak félszáz oldalas második részéből megismerhetjük azoknak a faluból elszármazott személyeknek az életútját, akik országos vagy helyi szinten a gazdasági-társadalmi életben jelentősebb szerepet tölthettek, illetve töltöttek be. Önletrajzokból, más családtagok munkáiból, vagy egyéb forrásból sikerült összeállítani a csaknem 40 fős arcképcsarnokot. Közülük a leg hosszabb és legfényesebb életpályát az országos híró jutudós és közéleti férfiú, Concha Győző (1846–1933)

fitotta be, aki 26 éves korától 56 éven át egyetemi tanárként működött, főrendiházi és felsőházi tag volt. Megismerhetünk négy Marcaltőről indult papi életutat is, akiknek továbbtanulását – miként több más tehetséges szegény sorsú gyermekét is – a marcaltői földbirtokos, gróf Esterházy Sándor tette lehetővé, akit 1951-ben kitelepítettek. A Budapesti Tudományegyetemen (ELTE) a francia tanszék marcaltői származású vezetőjének, Süpek Ottónak a munkásságát párizsi professzortársai foglalta össze.

Szerepel az életrajz-sorozatban Harsányi László kántortanító és iskolaigazgató, az országos hírvé vált Marcaltői Dalárda alapítója és karnagyja. László fia, a „rendhagyó” monográfia szerkesztője és jelentős részben szerzője, jogász és külkereskedő, egyetemi előadó, nagyszámú szakirodalmi és több száz publicisztikai cikk, életrajzi indítatású könyv szerzője. Lehel öccse ismert mezőgazdasági szakember. Dr. Kiss Endre marcaltői körorvos és orvosno feleségének egyik gyermeke, Péter és felesége ugyancsak orvosok. Kiss Péter azonban 2007. februárban megszüntette szolgálati viszonyát a betegek, orvosokat és intézményeket egyaránt sújtó kormányzati intézkedések miatt. Emlékező írásai gazdagítják a monográfiát. A 43 éves nemzetközi híró tudógyógyász orvosno, Horváth Ildikó a legfiatalabb neves, marcaltői származású és kötődésű személy négy gyermekével együtt.

A kötet csaknem felét foglalja el az „Emlékezések a faluról” című harmadik rész. A 83 éves szerkesztő írásából megismerjük a falu életét az 1930-as években, társadalmi rétegenként. Bemutatja a nagybirtokos gróf Esterházy családot, a néhány értelmiségiből álló „pantallósok”-at, az iparosokat, a magukat „pógárok”-nak nevező gazdálkodókat, a falu szegénységéhez tartozó „zsöllérek”-et és uradalmi cselédeket. Megállapítja, hogy a szegények táplálkozása jelentősen elmaradt ugyan a kívánattól, de nem lehet éhezésnek minősíteni, ahogyan azt a népi írók (Illyés Gyula, Szabó Zoltán és mások) ábrázolták. Olvashatunk a gazdálkodók önszerveződéséből létrejött különböző közösségekről: cséplőgépek vásárlásáról és üzemeltetéséről, marha- és sertéslegelő-társulatokról, telkes-gazdák közösségéről stb. A lassú, fokozatos anyagi gyarapodás mellett a művelődésnek, a szellemi emelkedésnek is megvoltak az intézményes lehetőségei: az iskola gyakori mintatanítással, a dalárda a sikeres országjárással, működött az olvasóköri, a legényegylet, a levante-intézmény heti két óra foglalkozással, az iskolán kívüli népművelés vasárnaponkénti előadásokkal.

A falusi életnek ritmust adott a vasárnapi pihenés, megrótták azt, aki e napon dolgozott. Ilyenkor ünnepi ruhát öltöttek, és nagyobb ünnepeken nem fértek be a templomba. De olvashatunk a születésszabályozás olykor drasztikus formáiról is. Figyelembe véve az ország más vidékein (pl. Baranyában) már akkor is elterjedt egykézést, fölmerül a szerkesztőben a kérdés, hogy a nemzet vitalitása nem jutott el a kívánatos szintre.

A helyi viszonyok szociografikus hitelességű, s ugyanakkor országos gondokat, gondolatokat is fölvető leírása megőrökíti a két világháború 44+20 hősi halottjának a nevét, kiegészítve a holokauszt 12 zsidó áldozatával.

A szerkesztőnél két évtizeddel fiatalabb Kiss Péter orvos visszaemlékezései az 1950-es évek környékére nyúlnak. Részletesen bemutatja a fontosabb épületeket: a templomot és a már elhagyott grófi kastélyt, a régi magtárat és istállókat a hozzájuk kapcsolódó lovaglási emlékekkel. Végigvezetve a falun, megismertet némely személyek és családok szülő- vagy lakóházával. Emlékeztére hagyatkozva számba veszi a faluban működött iparosokat és néhány más foglalkozás képviselőit. Az iparúzóknak többsége kőműves, ács és asztalos volt, de többnyire mezőgazdasággal és állattenyésztéssel is foglalkoztak. Különösen értékes Maraltó 42 határreszének feltérképezése, elhelyezkedésük fővárosolása, s ezzel nevük megmentése az utókor számára, mert ezek a mezőgazdaság kollektivizálása után lassan feledésbe merülnek.

A XX. század első felének gazdasági-társadalmi viszonyait – az 1950 körüli évekig bezárólag – személyes emlékek nyomán részletezve feltáró „komoly” írások után a falu humoráról tanúsító „kedélyes”, majd vegyes témájú történetek teszik olvashatóvá a kiadványt. A továbbiakban a szerkesztő vázolja a falu 1945 utáni jogállásában és vezetésében bekövetkezett személyi változásokat.

A könyv címében szereplő „rendhagyó” jelleg valójában abban jelentkezik, hogy a tudományos igényű rövid monográfia mellett a falu mindennapi életébe is bepillantást nyújt. Miként hatottak a nemzetközi és hazai politikai történelem a falu hangulatára, világképére, humorára? Szokatlanul gazdag a kiadvány képanyaga, több, mint 200 fénykép található a kiadványban. Ezek bemutatják a falu neves szülőit, az életüket és munkásságukat ismertető életrajzok szerzőit – mint a monográfia munkatársait. Tartalmaz a Függelék másolatokat Maraltó történetének okmányairól és más dokumentumokról is. Olvasható a könyv tartalmának rövid összefoglalása (szinopszisa) magyar, angol, francia és német nyelven.

Rendhagyó a maraltói monográfia abban is, hogy mint elsősorban helytörténeti munka a jövőt is fűrkézi. *Mit rejt a jövő?* címmel az 1989 utáni világról szóló, történeti megalapozottságú, filozofikus hangvételű eszmefuttatás a diagnózis után megkísérli a prognózist is. A szerkesztő Harsányi László megállapítása szerint a kommunista diktatúra összeomlását követően az agresszív nemzetközi fináncióke rátepte kezét a világra. A korábban lelkesítő „nemzet” és „nép” kategóriák szinte történeti kategóriákká váltak, az egyén elveszti a különböző társadalmi közösségek (család, lakóhely, szűkebb-tágabb haza) iránti felelősség érzetét. A múltban a templom és az iskola nyújtotta a falunak a közösségi megtartó erőt. A templom, mint vasárnaponkénti és ünnepi társadalmi gyűjtőhely nagyon szűk keretek közé szorult. Megszűnik a hétköznapi munka és a pihenőnap közötti különbség. A gyermekvállalási kedv csökkenése miatt fokozatosan megszűnik a falusi iskolák. Fölmerül közösségi házak létesítésének a gondolata a kihalt parókia, a kiüresedő iskola épületében, ahol föllendülhetne a közösségi élet. Mint írja Harsányi László, „a XXI. század falvainak és lakóinak jövőjét nagymértékben az fogja meghatározni, hogy a közösségi érzés milyen formában és intenzitással tud továbbélni.” Napjaink sok negatív jelensége és a tartósan ható kedvezőtlen tendenciák ellené-

re is a monográfia szerkesztője bízik abban, hogy szülőfalujában „a mai aktív korúak megtalálják a kereteit annak a tevékenységnek, ami a múltban Maraltó községet megbecsült közösséggé tette, s ami a jövődjét a múltjához méltóvá teszi.”

(Maraltó, 2008.)

Dr. Kápolnai Iván

TÖTTÖS GÁBOR:

Szekszárd – Mesélő útikönyv

Az elmúlt év kedves ajándéka volt a tolnai megyeszékhely iránt érdeklődők számára a jó tollú helytörténész, *Töttös Gábor* Szekszárdról készült mesélő útikönyve. Az impresszum szerint a 192 oldalas, tartalmas kötet az 58. Villamosenergia-ipari Országos Természetbarát Találkozóra adta ki a paksi Dél-Mezőföld Természetbarát Egyesület, jelentősége azonban nyilvánvalóan túlmutat az adott esemény alkalmi jellegén. Azért gondolom ezt, mert új könyvében a szerző az eddig feltárt helyismereti anyag szintézisét adja. Jó két évtizeddel az „Irodalmi séták Szekszárdon” (1985), valamint a „Történelmi séták Szekszárdon” (1986) című művei után mondandója kibővült, városleírása tovább gazdagodott, s a színek teljes skálájának alkalmazásával sikerült egységes alkotással formálnia közölnivalóját. Szülőhelyéről szólólván megérteni olvasójával, hogy „itt, a népek országútján, a kultúra évezredes találkozóhelyén egyaránt gyönyörködhet szeme, bizseréghet izlelőbimbója, pezsdülhet vére, kedve és szelleme” a látogatónak. A lokálpatrióta szenvedély tárgyiszertő bemutatással párosul, aki tehát követi a képzeletbeli sétán a szerzőt, valóban közelebb kerül a város lelkéhez.

Vitathatatlan értekei mellett mégsem könnyű olvasmány ez a mű, mert – úgy érzem – az olvasó nem kapja meg azt a technikai segítséget, amit az áradó szövegben való tájékozódáshoz igényelne. Fejezetekre tagolódik ugyan a könyv, vagyis részegységekből állnak össze a séták, de az anyag tipográfiai elrendezése nem közvetíti méltó módon a narrációból, a beépített szemelvényekből, idézetekből és képekből kialakított szövedéket. Meltatlan a szöveghez a technikai megformálás, amely mindössze két eszközzel él: az álló betűkkel szedett főszövegtől beljebb kezdett dőltbetűs közlés különíti el a kitérőket, a részletező betéteket. Hiányoznak a szövegen belüli kiemelések, amelyek jelezhetnék az olvasónak, hogy most éppen hol járunk, mit látunk, illetve amelyek elősegítenék a keresést, ha nem folyamatosan kívánjuk a könyvet vagy annak egyik fejezetét elolvasni, hanem valamely jeles hely, személy, alkotás iránt érdeklődnénk. A szövegbe iktatott nyílak teremtenek meglehetősen primitív kapcsolatot a képekkel. Ma, amikor nyomdatechnika-ilag gyönyörűen megtervezett kiadványok példázata a lehetőségek tág határait, kissé lehangolja az olvasót a megjelenítés monotóniája. A szerzőtől ugyan semmi sem áll távolabb, mint az egyhangúság, mégis lehangoló a nyomdagrafikai tervezés és tördelés fantáziatlansága.

Mesélő útikönyvnek minősíti az alcím ezt a művet, s valóban: mintha fontosabbak lennének a szerző számára az elbeszélő kedv laza gondolatársításai a rendszerezett ismeretnyújtásánál, Ennek előnye is van, mert közel ke-

rül hozzánk a mesélő személyisége, aki a maga hitelesítő, meggyőző erejével kelt érdeklődést az elbeszélés tárgya iránt. Magam is tapasztaltam ritka látogatásaim alkalmával Szekszárd sajátos bájának vonzását; nem nehez megkedvelni ezt az árnyas tereivel, megkapó szobraival ékes, költők sora által megénekelt s borával hódító várost és lakóit. Ez a szeretetreméltó arcukat bukkan elő minduntalan az elbeszélő szavai nyomán.

A kötet várostörténeti bevezető fejezettel kezdődik. Korán megjelen az ember ezen a tájon, ahol bűzatermő síkság váltakozik szőlőt nevelő dombossággal, erdők és vizek kísérik a mezőket. Wosinszky Mór személyében kiváló régész kutatója támadt a vidéknek, aki a kelták, rómaiak, longobárdok, avarok nyomait tárta fel. Az Árpád-ház királyai közül I. Béla jelentősége emelkedik itt ki, aki bencés monostort alapított, s általa vált 1061 a városfejlődés kiindulópontjává. Vára 1541 után került a török kezére, a lakosság gyakran kényszerült a közeli erdőbe, a Sárköz mocsaraiba menekülni az adószedő törökök, illetve a rációk, hajdúk sarcolása elől. Az elvadult állapotok rendezésében Mérey Mihály apát vállalta a fő szerepet, becsülettel őrzi emléket a hálás település. A Rákóczi-szabadságharcot követően a Fekete-erdő vidékéről német telepeseket hoztak a gazdátlan portákra. Felendüléssel járt, hogy 1779-ben Szekszárd lett Tolna megye állandó székhelye, borzasztó pusztulást hozott azonban 1794-ben a tűzvész, amelyben a házak négyötöde porig égett. Az élni akarást jelzi, hogy új templomot emeltek, s egyre inkább ide helyeződött a környék szellemi és politikai centruma. Az 1850-es évek végén már tízezer fölött volt a népességszám, sokat javult a közlekedés a gőzhajózás és az útpítés megindulásával. A filoxéra az 1880-as évek második felében a szőlők 85 %-át elpusztította, friss telepítésekkel kellett a borvidék életképességét újjíteremteni.

1905-ben nyerte el a rendezett tanácsú város státuszát a település, akkorra már kiépült a villanyvilágítás, működött a főgimnázium, a polgári fiúiskola, felépült a zsinagóga, a megyei múzeum, a Szekszárdi Takarékpénztár székháza, a gőzfürdő, a börtön. A két világháború itt is véráldozatot kívánt, maga a település azonban nem szenvedett nagy károkat. Az iparosítás több hullámban az 1960-as években indult Szekszárdon, eredményeként a megye ipartelepének 42 %-a működik itt, holott a lakosságnak csak egyharmada él falai között. Nagyarányú lakásépítés folyt, átrendezték a városközpontot, 1977 óta főiskolai szintű oktatási intézménye van. Lakóinak száma ma sem éri el a 35 ezret, nekik kívánnak itt emberléptékű otthont nyújtani.

Külön kis fejezet szól a város megközelítéséről, majd utcáit járhatjuk végig Tóttós Gábor kalauzolásával. A Rákóczi utcán indulunk el, elhaladunk az újvárosi temető mellett a templomhoz, melynek avatására Liszt Ferenc Szekszárdi miséjét megalkotta. S miközben a városközpont felé haladunk, olyan személyeket varázsol körénk a szerző, mint Sass Erzsike (akivel Petőfi együtt nézte a csillagot a négyókrós szekéren), a népszerű író, Herczeg Ferenc, Kossuth Lajos és Kossuth Ferenc, Csengey Dénes, Illyés Gyula és Széchenyi István. Jeles házakra tekinthetünk, míg elérünk az egyik legnevezetesebbhez, a három részből emelt Augustus-házhoz. Leghíresebb vendége Liszt Ferenc volt, de a város kulturális

életének egyéb vonatkozásai is idefűződnek, hiszen kaszinó működött benne.

A lankásan emelkedő Garay tér ma sétálóutcaként vonzza magához a nézdeglőket. Itt áll a Hány János alakját ránc örökítő Garay János költő impozáns szobra, a költő nevét viselő általános iskola, a város első moziája (mely ma az egyetlen hazai német színház otthona), a város egykori nagyszállója, amelynek nagytermében fellépett Jászai Mari, Medgyasszay Vilma, Hegedüs Gyula, Beregi Oszkár. Innen a Béla térre juthatunk, ahol történelmi időkre emlékezhetünk, hiszen itt épült a reformkor hajnalán az eredetileg Pollack Mihály tervei szerint emelni kezdett hatalmas klasszicista megyeháza (ma a megyei levéltárnak ad helyet), belső udvarán tarták fel az I. Béla által alapított apátság alapjait. Ezt a teret ékesíti a város legrégebbi köztéri szobra, a Szentháromság, itt emelkedik az egykori Szekszárdi Takarékpénztár épület-tömbje, az 1775-ben létesült római katolikus plébánia, valamint az 1846-ban épült, 1908-ban felújított városháza. A legmagasabbra azonban a 19. század elején épített római katolikus templom emelkedik, amely az útkönyv szerint Közép-Európa legnagyobb egyhajós katolikus temploma.

Elidőzhetünk a szerzővel a Babits Mihály utcában, ahol a Schwarzkopf-házban Hollós János növénytanos akadémikus, a Kelemen-házban a költő Babits, a Geiger-házban Dienes Valéria született. Itt aztán van miről mesélni kalauzunknak, hiszen Baka István, Mészöly Miklós emlékgyjűteményét is itt őrzik, itt van az Irodalom Háza. Ebben a városrészben emelkedik a reformátusok temploma és egykori iskolája. A Béla tértől sétálhatunk fel a kilátóhoz a prэшázakkal sűrűn rakott dombon, az 1758-ban épült barokk Remete-kápolnához, a kálváriához.

Azután visszatérünk az alsóbb városrészekbe, végigsétálunk a Bezerédj utcán, amely Tolna megye reformkori követéről, Bezerédj Istvánról kapta nevét. Jeles emberek éltek itt, mint a Tormay Károly orvos, Tormay Béla állatorvos, Gájásy Lajos kórházigazgató, Zichy Géza zongoraművész, Sényer János zenetanár, Bodnár István és Boda Vilmos lapszerkesztő és többen mások, akikről néhány mondatból is érdekes portré rajzolódik ki előttünk. Ezután sétálhatunk el Garay János szülőházának helyétől a Béri Balogh Ádám fág, majd Liszt Ferenc mellszobrától a vasútig, meg-megállva egy-egy épület vagy szobor előtt.

Tóttós Gábor érdeklődésének s felkészültségének szép megnyilatkozása „A szekszárdi szőlő és bor története” című 20 oldalas önálló fejezet, valamint a környékre – a Sárközbe és Gemencebe – vezető kirándulások hangulatos leírása. „A mai Szekszárd színei” címmel 16 oldalas színes melléklet zárja a könyvet. Három évtizednyi bűvárkodás eredményei sűrűsödnek ennek az útkönyvnek a lapjain. A város lakóinak nélkülözhetetlen eszköz ez az otthonosságérzet kialakításához. Ha az alkalmi látogató veszi kezébe, néhol talán túlságosan sűrűnek érezheti a föltaruló ismeretkincset, de megtalálja mindazokat a látnivalókat, amelyek Szekszárd lényegét jelentik. Magam is szívesen olvastam, mert tudatosíthatam magamban a személyes látogatások alkalmával szerzett benyomások hátterét, történelmi előzményét.

Kováts Dániel

A Kalotaszeg folyóirat

Kalotaszegnek, mint nemzeti karakterünket hordozó és mind a mai napig élő magyar néprajzi vidéknek hármas alapítású sajtótermékéről van szó. Mint sokan tudják, első alapítására 1890-ben, Kalotaszeg nagyszonyya, *Gyarmathy Zsigáné* buzgólkodásával került sor, s az 1891-ben megszünt lapot 1912. január 7-én *Kós Károly*, Kalotaszeg apostola indította újra. Mindkét kezdeményezés rövid életűnek bizonyult, bár megmutatták, hogy anyagilag nem, de erkölcsileg érdemes tájélegű lapot kiadni ezen a vidéken is. A második újraindításról a *Kós Károlyhoz* köze áll *Dabreczeni László* a következőket írta: „1912 januárjában kis, rózsaszínű lapocska ment szét Kalotaszegen. Címlapján virágos dombtetőre szűrt fejfa, szerkesztője egy 29 éves fiatalember, aki Sztánán lakik... A szerkesztés módja könnyed és eleven. Egyaránt olvashatja intelligens és falusi ember. Igazában véve talán legigazibb és a legjobban szerkesztett néplap volt a *Kós Károly Kalotaszeg*.”

Igen érdekes és változatos tematika jellemezte a 12–18 oldalas hetilapot. Előterében a politikai célzatú cikkek állanak, *Kós transzilván szemléletének* kialakuló lenyomatai. Figyeli az Erdélyben együtt lakó népek mozgalmait, s a vidék népművészetéről, műemlékeiről, településeiről jellegzetes és dokumentált leírásokat közöl, s megindítja a mezőgazdasággal foglalkozó *Gazda* című rovatot. Az új, nemzeti művészetek fontosságáról értekezik, s felvázolja az e téren elért építészeti eredményeket, amelyeknek létrehozója éppen ő maga. Népszerűsíti *Ady Endrét* és *Móricz Zsigmondot*, mint a megújult irodalom letéteményeseit, s életre kelti a kalotaszegi néprajzot is.

A következő 78 esztendő, s benne az első és a második világháború, s az ezeket lezáró Trianon és az utolsó békeszerződés nem kedvezett új kalotaszegi lapalapításnak. Az 1989-es romániai rendszerváltás utáni nyitás arra ösztönözte *Vasas Samu*-t, a cselekvő bánffyhungyadi tanárt, a néprajzkutató szakírót, hogy a kínáló lehetőségeket felismerve maga köré gyűjtönsön néhány kibőbölt, alkotóképes kalotaszegi irodalmi, orvosi s más értelmiségiek és irodalomkedvelőket, s háromnegyed százados *Csipkerózsika-álmából* kiragadva, harmadszor is elindítsák-megalapítsák a *Bánffyhungyadi székhelyű Kalotaszeg* című lap új sorozatát. A sajtótermék kéthetente megjelenő kulturális közéleti lapnak indult, ami a csökkenő anyagi támogatások, s a fokozatosan kiöregedő lehtus nyomda következtében havilappá módosult, újabbban pedig kéthavi, összevont számokkal jelenik meg. Mindezek ellenére, tájélegységünk viszonylatában az eddig leghosszabbban működő lapnak bizonyult, s XIX. évfolyamában megérte a 150. lapszámot is.

A Kalotaszeg védnökségét kezdetben a bánffyhungyadi RMDSZ, kiadását pedig az Erdélyi Lap- és Könyvkiadó Vállalat, a Kalotaszeg KFT, a *Kós Károly Művelődési Társaság*, valamint – mind a mai napig – a *Pro Kalotaszeg Művelődési Egyesület* vállalta magára. Néhai *Vasas Samu Bánffyhungyadi* mellett Kalotaszeg több tájélegységéről toborozta a lap szerkesztőit, így vélte megvalósíthatónak a vidék településeinek minél cselekvőbb bekapcsolását a lap munkájába, bevonva az eddig elhanyagolt kalotaszegi peremterületeket is – írja *Búzás Pál Kalotaszegi Irodalmi Breviáriumban*. A szerkesztői munka mind a mai napig úgyszorvetűből, anyagi ellenszolgáltatás nélkül történik, a munkatársak mindössze a lap tiszteletpéldányait kapják kézhez. A felkért szerkesztők névsora: *Török László* főszerkesztő, *Mihály*

István felelős szerkesztő majd főszerkesztő-helyettes, *Vasas Samu, dr. Szigetvári Ferenc, Kudor István* grafikus, fametsző művész, *Boldizsár Zeyk Imre* tordaszentlászli tanár, *Oláh József* szucsági majd kisbácsi református lelkész. A terjesztést *Kis Csaba*, 1992-től *Lőrincz András* és *Péntek László* végezte.

1992-től *Vasas Samu* vette át a főszerkesztői feladatkört, amit 1997-ben bekövetkezett haláláig töltött be. Ezután a szerkesztőség többször is átalakult, s helyet kapott benne a bánffyhungyadi *Simon Ilona*, a türei *László György* költő, a magyarlónai *Ricci József* nyugalmazott tanító, a kalotaszentkirályi *dr. Szilágyi Sándor* orvos, a kolozsvári *Vas Géza* fotóriporter, a budapesti *Slafkay Attila* ügyintéző, a kolozsvári *Búzás Pál* zongoraművész, a mákói *Kovács Pali Ferenc* népművelő, a kalotaszentkirályi *Okos Márton* külföldi úgyszorvetű, *Kusztos Tibor* bánffyhungyadi ref. lelkész, *Péntek Attila*, a mérái *Tótszegi Tekla* néprajzkutató, míg a lap számítógépes nyomdai előkészítését, tördelését 2002 júliusáig *Kusztos Tiborné* tiszteletesasszony végezte, ezt követően pedig a kolozsvári Szabadság két munkatársa: *Dobordán Marika* és *Egyed Judit*.

Már a próbaszám megadta az alaphangulatot, kalotaszegi fényképekkel és *Ady Andre A Kalota* partján című költeményével. A *Lőrincz András* által 1993 decemberével bezárólag összeállított repertórium sorra veszi a fontosabb állomásokat és rovatokat: Bemutatkoznak falvaink; Kalotaszegről indultak; Műemlékeink; Képzőművészet-Népszokások; Múlt-jelen; Kalotaszegi krónika-Hírek; Művelődés-kultúra; Turistahivogató; Ifjúság; Sztárok vallomásai; Regék-Mondák-Legendák; Illusztrációk; Szerkesztőségi közlemények; A mi történelmünk; Szabadidő; Észesholók; Rejtély-Humor-Adoma; s ne felejtjük ki, nemcsak kegyeletből, *Ricci József* Emlékezetes kirándulások című rovatát, amely szinte egész Erdélyt átfogva ismertette meg az olvasókat a szülőföld múltjával és jelenével, népmozgalmi helyzetével egyaránt, míg ez évben ki nem esett kezéből a toll.

A lap felfelé ivelő szakaszában, 1993-ban *Kalotaszegi füzetek* címmel három szám is megjelent. *Vasas Samu*: Virágzó népművészet; Kalotaszegi népdalfeldolgozások és *Búzás Pál*: Csillagzatok. Ezeket 1991 és 1995 között kiadott szép falinaptárak, ünnepi üdvözítő lapok és a kalotaszegi templomokat bemutató ingyenes különyomatok követték.

Vasas Samu halála után, 1997-ben szerkesztőségünk ismét átrendeződött. A főszerkesztői feladatokat, valamint a lap nyomtatását *Kusztos Tibor*, bánffyhungyadi lelkészter vállalta magára. Így a Kalotaszeg 12 oldal terjedelművé módosult, de továbbra sem maradtak ki a nagy elődök: *Gyarmathy Zsigáné, Herrmann Antal, Kós Károly, Ravasz László* és Kalotaszeg többi nagy alakja, valamint a magyar történelem kiemelkedő egyéniségei, többek között *Bocskai István, II. Rákóczi Ferenc* és Kalotaszegi kultusza, *Kossuth Lajos, Petőfi Sándor, Vásvári Pál, Jósika Miklós, Bánffy Miklós* és mások.

A Kalotaszeg fejlődésének harmadik szakaszában több cikksorozatokat és tanulmányt tett közzé. Rendszeresen beszámolt az évente megrendezett *Riszeg-tetői* találkozóról és ifjúsági majálisról, a tordaszentlászli Szent László napi Kárpát-medencei magyar körutalálkozókról, melynek kapcsán az olvasók megismerhették zenei anyanyelvünk műhelyeit, kórusainkat. Bemutattuk tájélegységünk falvait, egyházi ünnepeinkhez kapcsolódó népszokásait, és így több vallásos írás, prédikáció is helyet kaphatott lapunk hasábjain. Népszerűsítettük közös-

séget megtartó hagyományait, műemlékeit, természeti és népművészeti kincseit, irodalmát, nyomon követhetjük több lapszámon keresztül a magyar történelem eseményeit Kovács Kurucz János tollából, sőt néhány mezőgazdasági, állattenyésztési, háziipari írás is helyet kapott a lapban.

Lapunk megítélése – hiányosságai ellenére is – általában kedvezőnek mondható. Több hazai lap is beszámolt létéről, tevékenységéről, sőt bekerült a romániai magyar lapok és folyóiratok nyilvántartásába is. Térhódításának megfelelően példányai nemcsak az anyaországba, hanem Amerikába, Kanadába és néhai Ricci József tanítványainak megrendelése révén eljutottak Európa északi államaiba is.

2002-ben összefoglaló tanulmány is született a Kalotaszegről. A kolozsvári Babes–Bolyai Tudományegyetem Történelem–Filozófia karának történelem–könyvtudomány szakán végzett *Jankó Magdolna* Tünde szakdolgozata: A Kalotaszeg című folyóirat bibliográfiája, amelyben *Gurka Balla Ilona* egyetemi tanársegéd irányításával rendszerezte az 1890–1891-ben, 1912-ben és 1990-től folyamatosan megjelenő lapszámok írásainak címjegyzékét, s megfogalmazta következtetéseit is, amit értékelésként is elfogadhatunk: „A Kalotaszeg című folyóirat valójában a kalotaszegi nép tükré, amelyben láthatjuk történelmét, közügyeit, mindennapi gondjait... Véleményem szerint a Kalotaszeg segíteni tud a kultúra, az anyanyelv megőrzésében. Örvendés lenne, ha Erdély más tájain is létezne egy ilyen támasz, mint amilyent a Kalotaszeg biztosít olvasói számára.” Íme, ezért is érdemes volt, s a nehézségeken és megtorpanásokon túlélve, érdemes tovább folytatni ezt a nemes munkát!

Illesse köszönet és tisztesség mindazokat, akik megálmodták, el- és újraindították s indítják a lapot, akik írják, szerkesztik, nyomtatják, kiadják, támogatják és olvassák a Kalotaszeget, s annak eszmeiségét átültetik családjuk, gyermekeik és unokáik lelkébe, hogy Kalotaszeg ne csak haladjon, hanem megmaradhasson a magyar nyelv, a kultúra és művelődés eme kies oázisának.

Boldizsár Zeyk Imre

Felhasznált irodalom: Boldizsár Zeyk Imre: A Kalotaszeg című lap múltjáról és jelenéről; Boldizsár Zeyk Imre: A Kalotaszeg 100. Lapszáma elé; Búzás Pál: Kalotaszeg sajtótermékei – Célok – sorsok – idézetek, mely megjelent az általa kiadott Kalotaszegi Irodalmi Breviárium-ban, 2008-ban.

TÓTH ÁGNES:

Hazatértek – A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékeztető

Hazatértek. Hazatértek, mert nem fogadták el őket, mert oda vágytak, „*ahol a bölcsőnk állt, és nem más országba*”, mert úgy érezték, visszatérésükkel megszüntetik – a valóságban nem létező – bűnösségük okát.

Tóth Ágnes, az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének igazgatóhelyettese, legújabb könyvében a kitelepítés után visszaszökött magyarországi németek történetét tárja olvasói elé. A feladat nem volt egyszerű, hiszen a szerző olyan témát dolgozott fel, amellyel kapcsolatban a hivatalos szervek a lehető legkevésbé irat-

anyag hátrahagyására törekedtek. Tóth Ágnes ezért a belügyigazgatás különböző szervezetei, a helyi közigazgatás és a bírósági iratok tanulmányozása mellett az „oral history” módszerét is alkalmazta.

A bevezetőben leszögezi, hogy az általa, valamint kollégái által készített interjúkat nem kiegészítő forrásnak, hanem „a forrásnak” tekintette. A téma ilyen jellegű feldolgozása egyébként nem csak a levéltári források hiányossága miatt nagy jelentőségű, hanem azért is, mert az események óta eltelt több mint hatvan év alatt az érintettek közül már sokan meghaltak.

A majd négyszáz oldalas mű első fejezetében magáról a kitelepítésről értekezik a szerző. A magyar kormány intézkedéseinek ismertetése során kiderül, hogy többek között a Nemzeti Parasztpárt és a Magyar Kommunista Párt szavazóbázisának kialakítása és a földosztás sikeres végrehajtása érdekében a magyar kormány maga kérte 1945. május 26-án több százezer német Németország szovjet megszállási övezetébe való kitelepítését. A politikai elit tehát a kitelepítés tényéről – a sokáig széles körben elterjedt elképzeléssel ellentétben – nem (csak) a Potsdami konferencia határozatainak következtében döntött.

Az első szerelvények – melyek az interjúalanyok szerint nem sokban különböztek a zsidókat szállító marhavagonoktól – 1946. január 19-én indultak Budaörsről, a cél pedig – ekkor még – Németország nyugati megszállási övezete volt. A magyar kormány két és fél év elteltével, 1948-ban kísérletet tett a telepítés értékelésére. Eszerint 116 ezer ember került a nyugati, míg 50 ezer a keleti megszállási övezetbe. Az országban maradt 230 ezer német nemzetiségű személy csaknem fele – akiket foglalkozásuk okán (bányász, ipari munkás, mezőgazdasági napszámok) mentesítettek a kitelepítés alól – hosszú ideje bizonytalanságban élt, „*részben vagy egészében megfosztották őket vagyonuktól, politikai jogaitól, engedély nélkül nem vállalhattak munkát, és lakóhelyüket sem választhatták meg.*”

Ilyen körülmények között szinte érthetetlen, hogy sokan miért döntöttek mégis a teljes létbizonytalanság, az illegális, vagyis a hazatérés mellett. Ezekre a kérdésekre Tóth Ágnes az interjúk kiértékelése révén keresi a választ. A könyv második fejezete ennek módszereit mutatja be. A 2005-ben és 2006-ban készített, összesen 54 interjú az identitás, az integráció, a háború, a kitelepítés, a németországi tartózkodás, a visszaszökés, valamint a magyarországi reintegráció állomásainak témakörét dolgozza fel. Beszédesebb adatokat tudhatunk meg az interjúalanyok életkorára, iskolai végzettségére, foglalkozására, vagyoni helyzetére, vagy házastársának származására vonatkozóan, de a szerző a migráció kérdését sem hagyja figyelmen kívül. A statisztikában, és főleg annak terminológiájában kevésbé járatos olvasó számára kissé szárazabbnak tűnő fejezet után – ami természetesen módszertani szempontból a mű elhagyhatatlan része – a tematikus elemzés során átfogó képet kapunk a visszaszököttek helyzetéről, identitásuk komplexitásáról, arról, hogy ők maguk hogyan élték meg a kitelepítést, milyen körülmények fogadták őket „*új hazájukban*”, továbbá, hogy miért döntöttek az illegális visszatérés mellett. Az interjúk tehát valóban „a forrásként” szolgálnak abból a szempontból, hogy a levéltári anyaggal ellentétben az érintettek személyes élményeit, élettörténetét ismerhetjük meg általuk.

Tóth Ágnes az elemzés során hosszan értekezik a magyarországi németek identitásának elemeiről. Az elűzetés számukra „*sorszerű, traumatikus élmény, amely alapvetően érintette a közösség és az egyes személyek önazonosságát.*” A mai napig sem értik, és nem tudják elfogadni, hogy miért bélyegezték meg őket sokszor a „bűdös sváb” jelzővel, miért fosztották meg őket vagyontuktól és állampolgári jogaiktól és, hogy miért kellett elhagyniuk szeretett hazájukat. Számukra is érthetetlen volt tehát, hogy a büntetés alapját hogyan jelenthette a nemzeti hovatartozás. Nem csoda, hogy saját sorsukat sokan a zsidókéval állították párhuzamba.

A „svábság”, azonban nemcsak Magyarországon jelentett megbélyegzést, hanem Németországban is. „*Ezek ott kint úgy néztek ránk, hogy mi valami gazemberséget csináltunk Magyarországon, és azért lettünk kitelepítve. Nem akarta elhinni senki...*” – mondta az egyik interjúalany. A beilleszkedést tehát nehezítette a bizalmatlanság, valamint a kiszolgáltatottság, amit elsősorban a hely- és a nyelvismeret hiánya okozott. (A magyarországi németek ugyanis a német nyelv tájnyelvi változatait beszélik.) A mezőgazdasági munkához szokott embereknek sokszor gyárakban vagy bányákban kellett munkát vállalniuk, hogy megélhetésüket a nagy szegénységben valahogy biztosítani tudják, a gyerekek pedig általában saját korosztályuk kirekesztő magatartásával szembesültek. „*Én még jól emlékszem, hogy nekem az iskolatászkám volt, ilyen kisbőröndöt vittünk, úgy mentünk iskolába, nem volt ez a hátitáska. Amikor kiértünk, akkor én még viseletben is voltam, úgy mentem az iskolába. Mindenki körülfogott, hogy milyen a szoknyám, nézték, hogy hány szoknya van rajtam, meg ez a koffer... és nevettek. Hazamentem és azt mondtam: »Én már nem megyek az iskolába, én nem megyek az iskolába!«*” A kötetben több hasonló történet olvasható, hiszen az interjúalanyok többsége még gyermekfejjel került Németországba. Az ismerősöket, a családokat elszakították egymástól a kitelepítés során, hiányoztak tehát az itthon már régóta meglévő kapcsolatok is.

Míndezek nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy sokan a hazatérést mellett döntöttek. Ezt azonban alaposan elő kellett készíteni. Minden nélkülözhetőt pénzzé tettek, de az is előfordult, hogy személyes tárgyait postán adták fel magyarországi rokonai címére. Az útra vonatkozó információkat pedig – melyik utat érdemes választani, hol lépjek át a határokat, melyik fogadóban lehet segítséget kérni, és mennyit kérnek a vezetők – általában a már korábban hazatért ismerősöktől szereztek be. A csoportokban indulóknak többször szét kellett válni, nehogy egy helyen lépjek át a határt, illetve, hogy ne ugyanazon a vonaton utazzanak. A velük szembeni azonnali fellépésre a határőrségnek, a határrendőrségnek és a politikai rendőrségnek volt jogosítványa, s ezek igyekeztek is őket az állam biztonságára, valamint a közbiztonságra veszélyes elemeknek feltüntetni. Hazatérésük után így sokáig az illegális, a bujkálás várt rájuk. A szerző ennek ellenére hangsúlyozza, hogy a hazatérés lehetőségét sok esetben éppen a fent említett szervek tették lehetővé. Többször előfordult ugyanis, hogy a határőrök szemet hunytak néhány kisebb csoport felett.

Különösen izgalmas olvasmányának bizonyulnak a mű utolsó fejezetében közölt interjúk, amelyek a közösség sorsának megismerése után az egyéni életutakba en-

gednek bepillantást. Kiderül, hogy a hazaérkezőknek minden esetben számolniuk kellett – akár a határon, akár később – a kitoloncolás lehetőségével, amit egyébként jogi szabályozás hiányában a magyar hatóságok is illegálisan végeztek. A kitoloncoltak többsége azonban szinte azonnal megkísérelte a visszatérést, így olyan eset is előfordult, hogy az illetőt a határőrök először beengedték az országba, Pécssett viszont elfogták, és Pestre szállították a toloncházba, ahol szinte embertelen körülmények között töltött el három hetet. Ezután visszatoloncolták volna Ausztriába, ha Hegyeshalomnál nem áll meg a vonat. Itt ismét elengedték, így tért vissza a szülőfalujába. A kitoloncolás lehetőségével tehát nemcsak a határon való átlépéskor kellett számolni, hanem később is, a hatóságok ugyanis gyakran tartották razziákat. Volt olyan település, ahol majdnem minden éjjel, és „*a gyereket keresték. Mert ha a gyerek megvolt, akkor a szülő feladta magát.*” Több interjúalany említi, hogy egy nagy ládában, vagy a dunyha alatt vészelte át a razziákat.

Az 1950-es években valamelyest megváltozott a magyarországi németek helyzete. Megadták számukra a munkavállalás és a lakóhely megválasztásának szabadságát, és az állampolgárságukat is visszakapták, így – legalább papíron – megszűnt a velük szembeni diszkrimináció. Természetesen vissza akartak térni régi otthonaikba, ahol azonban – a telepítési politikának köszönhetően – már mások laktak. Az interjúalanyok jogos tulajdonuk visszaszerzésének sokszor hajmeresztő történeteit is megosztották az olvasókkal. „*A házainkba felvidékieket telepítettek. Még '47-ben. De a nagymamám itt maradt és kapott – itt a házban, ahol most is lakunk – egy szobát. Mikor idejöttünk, akkor egy szobában voltunk egy darabig. Ez egy gyermektelen család volt. Közben '53-ban megnősültem, akkor még egy szobát adtak, úgyhogy volt egy szoba-konyha a családnak, édesapámnak meg édesanyámnak. '57-ben meghalt a nőm, és akkor a férje eltartási szerződést csinált, és akkor megkaptuk a házat. '66-ban halt meg Pécssett, a kórházban. Csak az illetéket kellett megfizetni.*”

Tóth Ágnes munkájának legnagyobb érdeme éppen abban áll, hogy a kitelepítést az érintettek egy csoportjának, a hazatérőknek a szemszögéből, a velük készített interjúk alapján tárgyalja. A visszatérés, valamint a Németországban maradás motivációira, az identitás, az integráció és az újrakezdési stratégiák azonosságaira és különbözőségeire azonban – a szerző véleménye szerint is – csak a közösség többi tagjának – a Magyarországon maradtak, valamint a Németországban integrálódottak – élettörténeteinek összegyűjtése révén kaphatunk részletesebb választ. Reméljük, ezek az elemzések sem vártatnak már sokáig magukra.

Szendéné Bukucs Barbara

IFJ. NOSZKAY JENŐ:

Salgótarján barnaszén-bányászata, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra

Hála József és Paládi Kovács Attila előszavával nagyon érdekes, hárommegyede évszázada készült (1931) egyetemi (földrajzi) szakdolgozat jelent meg egész sor intézmény és társaság összefogásával.

A dolgozat írója, *dr. Noszky Jenő* (1909–1970) kiváló geológus volt, s elsősorban a Bakony kutatójaként jeleskedett, amint Balogh Kálmán megemlékezéséből kiderül.

A dolgozat terjedelmileg nagyobb része a geológiai vonatkozásokat foglalja össze, s erre épül a bányászati viszonyok (a barnaszénmedence történet, a mai (1930 körüli) bányászat bemutatása, a szén felhasználásának elemzése. Különösen részletesen, pontról-pontra mutatja be, hogyan működött a bánya, milyen munkafolyamatok kellettek ahhoz, hogy a felszínre jusson a szén. Az ilyen leíráshoz feltétlenül az kellett, hogy írójuk részletes helyszíni tanulmányokat folytasson, s a főmérnöktől kezdve a bányásztársadalom legalacsonyabb szintjéig, minden munkaterület képviselőivel megismerkedjen, s lássa, hogyan is dolgoznak. Azaz nem könyvből ismerte a bányát, hanem bejárta, megismerte a salgótarjáni tárnákat.

Dolgozatának első része sem érdektelen (főleg a bányában folyó munkák leírása fontos), de az igazán nagy értéket a tudomány számára a néprajzi viszonyok bemutatása jelenti. Bár az előszó írói rámutatnak bizonyos hiányosságokra, elfogultságra, a bányász-társadalomról festett meglehetősen sötét kép alighanem közel állhat a valóságoshoz. Tegyük hozzá, hogy ilyen szociografikus jellegű írások a bányatelepekről nemigen születtek 1930 körül, 1945 után pedig a munkásmozgalom vonatkozásait kutatták, s 1989 előtt a bányásztársadalom kutatását a diktatúra politikai szemlélete határozta meg, ami nem a valóságos múlt megismertetését tűzte ki célul.

Salgótarján, a „kenyeretlen” kis falu a bányának köszönhetően lett fontos település. 1945 után egészen a megyeközpont rangig jutott.

A bányásztársadalom tagozódása, a kolóniák képe, lakói, életmódjuk leírása rendkívül szemléletes, az olvasó szinte maga előtt látja, milyen is lehetett a régi Tarján. Csak sajnálhatjuk, hogy fényképeket, rajzokat nem készített a szakdolgozat írója. Sajnos a szerkesztők által kiválogatott, s közöli képmelléletek nem igen segítenek abban, hogy a szöveg információs bázisát kiegészítsék. Hiányzik pl. egy-két helyszínrajz a bányász lakótelepekről. A csoportképek olyan kisméretűek, hogy az alakok szinte kivehetetlenek rajta. Sokkal jobb lett volna, ha az 1930/40-es évekből megmaradt családi fotókból válogatnak. Nem tudom, készültek-e (megmaradtak-e) szociófotók az 1945 előtti bányászletről, mert ezek illettek volna a kötethez.

A bányász családja, a bányász helyzete a társadalmi életben, s a bányászok szokásai fejezetek részletes ismertetésére nem vállalkozom, mert akkor oldalakat kellene idéznem a könyvből. Nagyon érzékletesen mutatja be a dolgozat írója, hogy a telepek lakói megrekedtek egy kulturáltsági fokon, s onnan nem voltak képesek tovább, följebb jutni. Az életvezetésük-háztartásvezetésük olyan volt, hogy csak a manák éltek, s az ebbe a közegbe beleszületett gyermekeik, akik szüleiktől is csak ilyen modellt láttak, ezt vitték tovább.

Nagyon érdekes, ahogy a szerző bemutatja, hogy a hagyományos palóc társadalomban miként jelennek meg az idegen fölről jött, jórészt idegen ajkú első bányászok, s hogyan tagozódnak bele a palóc közegbe.

A bányásztársadalom rétegeinek életmódjában jelentős különbségek voltak. Erre csak röviden utal a szerző, s nem derül ki, hogy akikről részletesebben ír, azok melyik réteghez tartoztak. Persze egy 22 éves földrajz szakos fiatalembertől nem lehet elvárni, hogy módszertanilag kiértékelje néprajzi- szociográfiai felméréseit. A szöveg feltétlenül kiadásra érdemes volt, és elolvasása nagy élményt jelent, ami nem kis dolog egy szakdolgozat esetében, hiszen vannak, akik több évtizedes tudományos gyakorlat után is alig képesek élvezhető színvonalon fogalmazni.

Nagyon fontos lenne, ha egyetemünk levéltáraiban, adattáraiban egy-egy kutatócsoport kézbe venné a régi szakdolgozatokat, s azoknak forrásértékű darabjait, vagy a dolgozat részleteit megjelentetnék. Nem feltétlenül nyomtatásban, de legalább interneten hozzáférhetővé tehetnék. Erős a gyönyör, hogy hatalmas mennyiségű szellemi érték szunypad (porosodik) szekrényekben, polcokon, ha ugyan ki nem dobta őket, mint „fölsőleges kacatokat”.

Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány.
Rudabánya 2007.

Csorba Csaba

ARANY PIROSKA:

Kendőmesék¹

Azt mondják, a könyveknél fontos a címlap, mert az ember – szinte mindenben – először a külső alapján ítél. Amelyik könyv borítója tetszik, azt szívesebben kézbe vesszük. A „Kendőmesék” című kötetten én így voltam. Az egyszerűségében szép címdolgalan Tompos Anna távoli múltat kutató szemei is megállítják az értéket keresőt. Nekem azért is kedves ez kép, mert a kendő gyermekkorom divatját idézi.

Az igazi érték persze a belsőben rejlik. Az emberekben, az írott szóban, a tettekben. A sok boldogságot, fájdalmat eltakaró kendőmesékben, amelyeket a nők őriztek az asszonságukat jelképező viselet alatt. A néprajz-tudomány fontos kutatási területe a memoár, a visszaemlékezés. Ezek közül is az asszonyok által írt történetek az izesebbek, mondhatni értékeesebbek, tartalmilag és stílusosan is. Arany Piroksa könyve is szép visszaemlékezés. Alkotója nem a parasztság képviselője, olyan értelmiségi, akinek gyökerei a falu földjéből erednek. S miért születnek a „régeseholsincs falusi asszonyok” történeteit leíró könyvek? Ahogy a szerző mondja: azért, „hogy ne felejtjük el a gyökereinket.” S azért, hogy „a családi tűzhely őrizőit az erős lelkű, szerető szívű asszonyokat” se töröljük ki emlékezetünkben. „Akiknek könnyednek tűnő, néha nehéz kedvességgel, olykor megalkuvással, de mindig szorgos munkával kellett a békeség kedvéért elsimítani az ellentéteket, derűssé tenni a család ünnep- és hétköznapijait. A nők többségének meg kellett tanulni az alkalmazkodást, sőt megfélemleni igyekezetüket tőkélyre fejleszteni a család érdekében.” Fontosnak érezte Arany Piroksa azt is, hogy emlékezzünk azokra az asszonyokra, akik, „ma már a múlt kódében, előttünk jártak. Történeteik, a mesék magja, törzse igazak, a zöldellő lombot az ismeretség alapján, a beleélő képzelet egészíti ki.”

¹ Elhangzott a VIII. Győri Könyvszalomon, 2008. október 4-én.

A falu „hősei”, a könyv szereplői, mint a őrző-védő-angyalok, védik a családot, a falut, a hazát. Lebbentsük fel ezeket a régi kendőket a szerző segítségével! Lebbentsük fel, hisz ezek a különböző kendők (selyem, kasmír, muszlin, delén, csipke, kötött, színes és egyszínű) mind-mind sokféle emléket: álmokat, vágyakat, életdarabokat őriznek. Eszembe jut, amikor gyűjtésemkor egyik falusi néni arra kértem, hogy mutassa meg mi van a kendő alatt. Bizony nagyon nehezen állt rá erre. Azt mondta, az ő haját, titkait csak családtagjai láthatják. Arany Piroska is tudja, hogy ezek a történetek titkok, amelyekkel ő, jó pedagógusként tanítani akar. Azt szeretné, hogy ne vesszenek a felejtés tengerébe, tanuljunk belőlük. A „Kendőmesék” legnagyobb értéke, hogy a benne foglalt élettörténetek kendezőtlenek, minden hazugság nélküliek. Előszavában Wenczel Imre is ezt tartja a „legszebbnek”.

A könyv négy nagy fejezetre tagolódik, mintha csak a négy égtáj felől látnánk a falu idilljét: „a tél végéig sem romló zöldségekkel, a piacos napok” képeivel, a falu lakóit, őrmeikkel, bánataikkal együtt.

A címadó első fejezet írásai mind-mind, szó szerint a kendőről és a viselőikről szólnak: „Piros kendő”-ről, „Templomi kendő”-ről, „Lopott kendő”-ről, „Asszonyok nagykendő”-jéről, „Nanó”, „Marcsa”, és „Amáli” kendőjéről. Azokról a kendőkről, amelyek „bánatbarna” fájdalmas „égő áldozati” emlékeket rejtenek a nagymamáról. A emlékek alatt elrejtőzhet a nagyanyák „tündérszép” meséje, ahol zsolttárok, balladák (Varga Jani nőtája) hangjai adnak nyugalmat és biztonságot a gyermeki léleknek. Ünneplő kasmír, selyem, brokát, tafota keszkenők, mátkakendő, amelyek szerelmi ajándékként kapnak mennyasszonyok és asszonyok.

Az életmesék nyomán előtűnnek a rossz gyermekkori emlékek is, például egy meggyalázott, megtaposott kapucnak használt, lopott kék kendő. Szigorú Nanó nagymama, akinek keménységén csak a spájzban talált „egyszervolholnemvolt” fehérselyem elrejtett kendő látványa enyhít. Látunk kendőt egy régi szerelem, fájdalmas emlék darabjaként, megeseit lányok fekete jegykendőjeként. Előbűnnek az emlékezés tulipános ládájából a vasárnapi délutánok zálogosdi játék alkalmával kapott, félrecsúszott csókot őrző piros kendői, amelyek még az „unalmas vénlány” arcára is mosolyt varázsolnak. Meg-elevenednek a szép történetekben a kendőkhöz kötődő emberek is: az asszonyokon és lányokon kívül a zsigori nagygazda, a csúfalkodó gyerekek, a lakkosszárú csizmás, bricsesz legények.

A második fejezet a XX. század küzdelmeinek élet-darabjait bemutató lebilincselő csokra. Családtörténet, amelyből mindenki szeretettel töltekezhet. Elénk tűnnek a cenzúrázott rózsaszín tábori lapok, a túléléshez erőt adó kegyelmi állapot, a „szeretett kedves feleségek” hiánya és Pásztor József „Isten Veletek” üzenetű szép írása is. Elénk tűnnek a háború borzalmai: a gyereket elvezető anya, egymástól eltiltott szeretők fájdalma, a „szabadmadár kalitkában” érzése, be nem teljesült szerelmek, a „repülés mámorító érzése”, a megeseit lányok szégyene, az engedelmesség törvénye. Az írás sok néprajzi értéket rejt, halothoz fűződő hiedelmet, bábátörténeteket, a régi túlélési stratégiát, a „nevessünk semmit!” érzését.

A következő részben a „kicsi emberfia” történeteit eleveníti fel a szerző. Megható fejezet a szeretett csikóval való találkozásról szóló írás. Hatalmas pedagógiai érzékről tesz tanúságot a jószágkártyát kitaláló tanár. Ebben a fejezetben mosolyt fakasztó, „váratlan fordulatokban” gazdag iskolai igaz történeteket hallunk, így a fekete pont eltüntetési kísérletről, a kivételezésről, a tanító nénit megvesztegető próbálkozásról.

A záróciklus tanító célzatú, amely kiválóan illeszkedik a csodálatos Tanító, „Piroska néni” életszemléletéhez, ezek a „Bizalom-mesék”. Bizalomról szólnak, amelyben már a szerző saját megható történetei is bekeverültek. (Mama vasárnapija, Pihen a mama, Csakis örangyallal). Olvashatunk a mama finom vasárnapi ebédjéről, arról, hogy a mama sosem tud pihenni, még a nyaralóban sem, ha munkát talál. Szemeink előtt elevenedik meg a gyermekéért aggódó szülő „elengedő-frász” érzése, átélhetjük a vadgalamb szabadságát. A szerzővel szinte együtt ringatjuk el a „megviselt rongybabát”, amikor nincs jelen a szeretett gyermek. Megismerhetünk egy mai kedves „vasorrábát”, vagy egy ápolat elegáns öregurat és annak történetét. Arany Piroska utolsó meséje a „messzivágy”, visszavezet bennünket a messzire révedező, kendős unoka kedves arcához.

A könyv kitűnő és élvezetes stílus mellett nagyon sok tájszót is őriz. Így például: „sámli”, „ányom”, „berliner kendő”, „frász”, „pulya”, valamint régi kifejezéseket, szólásokat is: „áspismosoly”, „felleges ég”, „fityfiritty” őriz. Könyvet csalt a szemembe, amikor édesanyám gyakori szólítását, a „kis bogaram”-at olvastam az egyik történetben.

A kiadvány képei is a régi falusi idillt tükrözik: templomban ülő asszonyokat, régi falusi házat, az elmaradhatatlan köcsögfával, szobabelsőket, zsalugáteres ablakokkal, és a benne élőekkel, akiket családi fotók őriznek már. De láthatunk tábori postai levelezőlapot, amelyet gyöngybetűkkel a szeretett nagypapa, Pásztor József írt. Az utolsó kép szomorúságot árasztó valósága, a felhő, mintha kendőként borulna a tájra, úgy, mint régen az asszonyok vállára, beborítva örömteljes és szomorú életüket.

S bizony igaza van Schaffner Erzsébetnek, aki szerint az asszonyok szeretete, gondoskodása nélkül elvadulna a Föld. Nagy szükség van az ilyen asszonytörténetekre, miként az anyai melege is. Az embert ezek a történetek visszavarázsolják a szülőfalujába, a szülői házba, és hajszolt világunkban egy kicsit töltekezhetünk a múltból. Mák János borítótervét látva is ezt érezzük: a hátlapon a szerző, derecskei nagyszüleinek háza, illetve kertje látható, amelynek látványa saját szülői házunkat idézheti fel.

A szép mesékért gratulációmként a szerző, Zétiényiné Arany Piroska fogadja szeretettel ezt a szigetközi népdalt, amelyben a címadó, – asszonyok életét, arcát, sorsát takaró – viselet-darab is szerepel.

*„Túl a Dunán fehér kendő integet,
Gyere által kisangyalom, ha lehet
Át is mennék, de a révész: tyuhaj nem visz át
Így hát babám nem ölelhetjük egymást.”*

(Barsi Ernő: Daloló Szigetköz. Hédervár 1967.)

Magyar Kultúra Kiadó Kft. Győr 2008.

Lancendorfer Zsuzsanna

BÁTI ANIKÓ:

Régi és új elemek a cserépfalui konyhán

Az 1974-ben, Hatvanban született néprajzkutató 2005-ben PhD fokozatot szerzett disszertációját egy új sorozat (*Néprajzi Értékezések*) I. köteteként jelentette meg a Magyar Néprajzi Társaság. Egy bükki falu táplálkozáskultúrájának 1945–2000 közötti változásait foglalja össze a kötet 290 oldalon, 120 színes képmelléklettel. Előbb 1997-ben a témakörből készített Bádi Anikó szakdolgozatot. Kutatásainak mélységét alapvetően meghatározta az a tény, hogy 1989-től rendszeresen ellátogatott a faluba – mivel férje innen származott. Természetesen az ilyen családi kötődés lehetővé tette, hogy a helyieket sokkal jobban „megnyiljanak” előtte, mint egy „idegen” kutató előtt. Gyakorló háziasszonyként összehozhatta saját tudását kortársaiéval. Részt vett jó néhány lakodalomban, s fólhasználta adatgyűjtésre még a saját lakodalmát is. Cserépfalu lakói nagyrészt reformátusok, s a vallási hovatartozás is jelentősen befolyásolta az étkezési szokásokat.

Három nemzedékből választotta ki az adatközlőit (főleg nőket), s egy-egy családon belül – ha lehetőség volt rá – igyekezett három korcsoport tagjait fölkeresni. Az előszóban hangsúlyozza azt is, hogy „nehéz megszerezni az adatközlők bizalmát, hogy mindennapjaikról, szokásaikról őszintén beszéljenek. Amíg a főzésről, az ételekről, az étkezésekről nagyon szívesen meséltek, addig a mosogatást, vagy a fogmosást nem tartották ennyire nyilvánosság elé valóknak”. A feldolgozás során a szerző mellőzte a nevek említését, s a jelenségeket, az adatsorokat úgy mutatta be, hogy ne lehessen név szerint azonosítani az adatközlőket. Külön közli adatközlőinek adatait. Kutatása során a legfontosabb forrásai az interjúk voltak. A tárgyakat az általa készített leltárak és recens adatok alapján vizsgálta.

Rövid áttekintést ad a táplálkozáskutatás újabb irodalmáról, majd röviden bemutatja Cserépfalu történetét a XX. század második felében, különös tekintettel az életmód alakulására.

A cserépfalui konyha múltjával foglalkozva először a lakásokat mutatta be. A XIX–XX. század fordulóján a legszegényebb családok barlanglakásokban éltek. A házak többsége a XX. század első felében háromszobát. A sütés-főzés színhelye a pítvar, az étkezés helye pedig a szoba volt. A cserépedényeket az 1940-es években teljesen kiszorították az öntött vas, majd a zománcos edények. Az egyéni terítékek az 1930-as évektől kezdve jelentek meg. A fából, helyben faragott evőeszközöket az 1930-as évek végén cserélték föl alumíniumból készütekre.

Ezt követően megnevezi, röviden bemutatja az egyes étkeket, azoknak a faluban használatos nevével, utalva a különböző ételekkel kapcsolatos szakirodalomra is. Az ünnepi étkezések közül a lakodalmat, a lakodalmi menüsört, az ételkészítés menetét, az étkezési szokásokat írta le.

„Az élelmiszerek előállítása és feldolgozása régen és ma” fejezetben sorra veszi a gabonaételeket, a kerti vete-ményeket, a gyümölcsöket, a befőzés, a savanyítás, a fagyasztás módszereit, az állattartással, a húsfeldolgozással, végül a tejjel, tejtermékekkel kapcsolatos tudnivaló-

kat. A hétköznapiaktól eltérő táplálkozási alkalmak közül leírja a lakodalmat, s a disznóvágást, s az ezekhez tartozó főzési szokásokat. A változások mértékére jellemző, hogy a faluban a XXI. század elején már alig tíz sütőke-mence van, azokban is csak olykor-olykor, különleges alkalmakkor sütnek kenyeret az idősebb generáció képviselői, akik még ismerik a kenyérsütés munkamenetét. Vannak, akik otthon készítik a kenyeret, de már kenyérsütő géppel. Minden egyes ételnél leírja, az évtizedek alatt hogyan változtak a szokások.

A cserépfalui konyha ételeit bemutató fejezet témakörei: levesek, tészták, pépes ételek, húsok, zöldséges ételek, tej, tojásos ételek, fűszerezés, zsiradékhasználat, italok. A leírásoknál gyakran idézi adatközlőit. Példának okáért a nyers, reszelt krumplival készült tésztaféle, a sztrapacska leírásánál a következőket olvashatjuk, egy idősebb adatközlőtől: „A mai napig szeretem, káposztával, túróval, de néha még üresen is ettük”. A mai, fiatal nemzedék egyik tagja szerint: „Én már ezt sem úgy csinálom, mint anyuék, hogy csak egy kis hagymát sütnék rá. Én veszek rá túrot, tejfölt, kisült szalonnat teszek rá, sajtot reszelek rá. Gazdagabban”. Egyre többen veszik a boltban kapható tésztaakat, amelyeket aztán a házi tésztaéhoz hasonlóan izesítenek.

Az ételsorokat bemutató fejezetben olvashatunk az étkezések rendjéről. A heti étrendről, a reggeli, az ebéd, a vacsora, a vasárnapi étkezések, gyermekek, betegek, öregek ellátásának szokásáról, meg a közétkezetről. A közétkezést 1969-től jelent meg a faluban. Az óvodában, iskolában megszokott ízek hatással voltak a felnővekvő generációk étkezési szokásaira is.

A munkaalkalmak ételsorai (disznótör, aratás, géplés, szüret, házépítés, kapálás, egyéb házimunkák) után az ünnepi étrend (karácsony, szilveszter, újév, farsang, nagypéntek, húsvét) következik, majd az emberélet fordulóinak ételsorai: gyermekágyas ellátása, keresztelő, konfirmálás, ballagás, kézfogó, születésnap, névnap, lakodalom, halotti tor.

Végül az étkezés formáinak leírása került sorra: az étkezések ideje, helye, ülésrendje, a terítékek, a tálalás, az étel elfogyasztásának módja, s kitért a mosogatás, maradékok, hulladékok kezelésére, a szájhigiénie kényes kérdésére is. A mosogatás pl. általában a „nemszeretem” női munkák közé tartozott. De azért igyekeztek elvégezni mielőbb, mert úgy tartotta a mondás: „este örömmel, reggel körömmel, ha már rászáradt”. A víz bevezetésével, az új típusú mosogatószerrel, mosogatószerekkel alapvetően átalakult az elmúlt évtizedekben a mosogatás jellege. Elterjedt már a nagyon népszerű mosogatógép is. A szájpótlás, fogmosás szokásanyagát eddig nem gyűjtötték néprajzosok. A régebbi generáció legfeljebb a fogpiszkálót ismerte. A következő generáció, otthonról elkerülve már megismerte a fogmosást, de az még nem vált mindennapi tevékenységgé. A harmadik nemzedék már gyermekként otthon is rászokott, s a fiatalok egyre több gondot fordítanak erre is.

Eddig a falusi étkezési kultúrában az 1960-as évektől számították a nagy változást (Kisbán Eszter). Bádi Anikó Cserépfalu példáján ezt későbbre teszi, az 1970-es évekre. Az 1960-as évektől kezdtek elbontani a kemencéket. A kenyérsütést az 1970-es évektől hagyták el, a csigacsinálást az 1980-as évektől. Az 1970-es évektől jelennek

meg a szekrényosok a konyhában, az 1980-as évektől a külön étkező, az 1980-as évektől forradalmi változást jelent a hűtőláda. Mára a táplálkozás meglehetősen egységesült, a társadalmi különbségek kiegyenlítődétek, de még érezhetők a nemzedékek közötti különbségek. Természetesen további kutatásokra és összehasonlító vizsgálatokra van szükség a részletek kiderítéséhez. Cserépfalu önmagában mikrovizsgálatnak számít.

A kötethez mellékelt fotók jól dokumentálják a község változásait. Külön képsorok mutatják be a konyhákat, a konyha munkákat, ebédlőket, a lakodalmi konyhát, a disznóvágást, az ünnepi étkezést.

A kötet hangulatos, érdekes olvasmány, remélhetőleg másokat is (mind hivatásos kutatókat, mind önkéntes gyűjtőket) arra készítet, hogy hasonló kötetet állítsanak össze egy-egy településről, vagy kistájáról. Megvan a jó minta, amit csak követni kell.

Csorba Csaba

Szent István gyermekei

Nyisztor Tinkával beszélget Benkei Ildikó

„Akit feldob magából a nép,
az nevében akarjon nagyot.”

(Magyari Lajos: Csoma Sándor naplója)

Kárpát-medencei ésszel gondolkodó ember számára talán nehezen érthető, hogy a Dani Péter és Keszáp Ilona törvényes gyermekeként született leánykát miért hívják *Nyisztor Tinkának*? De aki ismeri a moldvai csángómagyarok keserves sorsát, tisztában van a jelenség okával. Tőlük ugyanis a román hatóságok sok egyéb – identitásuk, anyanyelvük – mellett a *családneveiket* is elvették, felváltották, lecserezték. Így lett Tinka édesapjából – vagy talán már a nagyapjából? –, kiket az egész falu Daniként ismert, „hivatalosan” Nyisztor. Mindez pedig történt a magyarságot oltalmazó Szent István királyunk szemelattára, abban a Tázló menti Pusztinában, amelynek főmagasodó temploma oltárképéről Ő tekint – mindenkire. A csángók magyar nevét elszikkasztó jegyzőre, a templom diadalívének kegyelméért főháskodó feliratát lemeszeltető papra, és a mindezt eltűrő, mindebbe keservesen beletörődő falubeli csángómagyarokra. Dani Péter leánya, a Magyar Népi Szövetség egykori pusztinai elnökének, Keszáp Istvánnak unokája, Nyisztor Tinka, azon ma még kevés pusztinaiak közé tartozik, akik nem hisznek abban, hogy mindez Szent István áldásával történik.

Már kislány korában kivált a társai közül. Az általános iskolában azzal, hogy tudott valamennyi – a városbéli kórházban ráragadt – román szót, amit aztán „a közönség javára” hasznosított: segített az iskolában románul nem tudó osztálytársainak budira kérekedni. Később népszámlálási biztosként nem volt hajlandó románnak beírni a magukat magyaroknak valló csángókat. Még később, immár Sepsiszentgyörgyön, darukezelőként, számítógépes programozóként Gazda Klára, Kósa Szántó Vilma, Kós Károly „népfőiskoláján” felismerte a hagyományos műveltség és a csángó kultúra jelentőségét. Sajnos nagyon kevés Erdélybe kerül csángó lépett erre az útra, Tinka hozhatott valami jóra való genetikai készletet a szülői házból. 1990-ben már unokatestvérével, ifj.

Eröss Péterrel együtt dolgozott a Moldvai Csángómagyarok Szövetségének megalakításán és a Csángó Újság – a Moldvai Magyarság elődje – megindításán. Aztán együtt gyűjtötték az aláírásokat azoktól a pusztinai csángóktól, akik bízva a politikai változásokban kérték az anyanyelvű vallásgyakorlat és az iskolai oktatás lehetőségét.

Nyisztor Tinka hamar fölismerte – vagy inkább megérezte –, hogy a nép(csoport), ahonnan vétetett, egyrészt komoly értékek hordozója, másrészt hathatós segítségre szorul. De tapasztalni kellett azt is, hogy sem a közigazgatási, sem az egyházi hatalom vezetői nem akarják komolyan venni a „demokráciát”, vagyis a népakaratot. Sőt, ezek a diktatúrához szokott előjárók még tárgyalópartnernek sem tekintik őket. „*Láttam – mondta egyszer –, milyen csúnyán elbántak azokkal, akik aláírásukkal kérték a mentést, ami jogosan jár nekik. Láttam, hogy diploma nélkül nem tudok nekik segíteni a papokkal szemben.*” El kellett tehát indulnia – akárcsak a népmesében –, hogy kiállja a próbákat. És ebben a mesében, úgy látszik, Nyisztor Tinkának jutott a legkisebb, tehát a legsikeresebb kispásztor szerepe.

1990 őszén, a már betelt létszám ellenére bekerült a budapesti Nemzetközi Előkészítő Intézetbe, utána pedig – bizonyára a szentgyörgyi népfőiskola indíttatására – az ELTE néprajz szakát választotta. Rögös úttan sokan segítették Tinkát, mégsem volt könnyű számára az az öt esztendő, mire a diplomát a kezébe vehette. De mennyire nem volt az!

A diploma megszerzése után tanárai tanácsára beiratkozott a „doktori iskolába”, s elfogadott egy svájci ösztöndíjat. Egy évig Bukarestben tanult, aztán Svájcban, de onnan is hazajárt „terepezni”, vagyis gyűjteni. A több mint tíz esztendő diákoskodás alatt azonban nem adta fel eredeti célját, a csángók érdekeinek képviseletét. Tudta, hogy az évszázadok óta magukra hagyott, erőszakkal magyartalanított csángók közül sokaknak már nem jelent semmit szüleik, nagyszüleik nyelve, kultúrája, identitása. Tudta az is, hogy a csángók két malomközött öröklődnek: szellemi örökségük a magyarsághoz kötődne, a körülöttük zajló élet a románsághoz taszítaná őket. Tudta és tudja, hogy harc folyik a csángókban és a csángókért, külső és belső küzdelem, de azt szeretné, ha ez a harc *tisztesseges* lenne. Azok is esélyt kapnának, akik magyarságuk megtartását, vagy a *kettős identitást* választják.

Tizenkilencedik esztendeje tart a pusztinaiak küzdelme azért, hogy Szent István tiszteletére szentelt templomukban *magyarul is* imádkozhassanak, *magyarul is* hallgathassák Isten igéjét. A harc nagyon egyenlőtlen eszközökkel folyik. Amikor 1990-ben először kérték, és papjuk, a külsőrekecsini születésű Benke Szilveszter megígérte nekik, hogy magyarul is szolgál számukra, a jászvásári püspök azonnal áthelyezte őt egy olyan faluba, ahol a katolikusok már nem tudnak magyarul. Azóta újabb és újabb kérvényeket küldtek a jászvásári püspökségre, Bukarestbe a pápai nunciushoz és a Vatikánba. Tizenkilenc esztendeje, hogy az anyanyelvű misére áhító pusztinaiak apák nyelvén csak Erdélyből alkalmilag érkező papoktól, Tinkáék udvarán hallgathatják Isten igéjét. A pusztinai csángók maroknyi öntudatos csoportja Nyisztor Tinka vezetésével járja ezt a szellemi kálvári-

át, természetesen nem csak a pusztinaikért, hanem Moldova egész magyarságáért.

Dani Péter leánya, Nyisztor Tinka nem hiába szerzett néprajzi diplomát, ösztöndíjként nem hiába töltött éveket Svájcban, az európai nemzetiségi együttélés nagy, történelmi példatárában. Nem merte volna – mint mondja – elkezdni és folytatni a pusztinai magyar miséért való harcot, ha nem látja hogyan élnek Svájcban az emberek, ahol a különböző nemzetek fiai megférnek egymással. Ahol nem akar egyik a másik fölé kerekedni, nem akarja a maga nyelvét a másira erőltetni. Enélkül nem tudta volna meggyőzni a svájci születésű bukaresti nunciust sem a csángók igazáról.

Nyisztor Tinka akár Budapesten tanult, akár Bukarestben, akár Svájcban – sohasem szakadt el szülőfalujától, a csángó néptől. Ösztöndíjként is hazajárt, szakdolgozatait, pályamunkáit, doktori disszertációját róluk készítette. Van tehát összehasonlítási alapja, amikor úgy érzi: olyan pezsgő kulturális életet sikerült teremtenie Pusztinában, „aminek sokan örülnének akár Svájcban, akár Magyarországon, akár máshol a világban.” És itt nem a készen kapott, sokszor értéktelen „kulturtermékek” tétlen befogadására kell gondolni, hanem a hagyományban gyökerező műveltség átélésére, megélésére, teljes értékű életésére. A guzsalyasok kulturális szerepének feltámasztására, a halottak körüli kultikus tevékenységre, az ünnepek belső, emberi átélésére. Az esztendő ünnepeinek hagyományos megélésére. A gyalogos búcsújárásokra, a „Pusztinai Napok” – amíg lehetett – tartalmaz meg szervezésére. Arra, hogy a falubeli jó kezdeményezéseket, a Szent István szobor felavatását, nem külön-külön, hanem összefogva, segítségére számítva lehet megvalósítani. Ezért fontos, hogy a pusztinai Magyar Ház főlépülésével Nyisztor Tinka és az általa létre-

hozott Szent István Egyesület közössége számára megnyíljon a színvonalasabb és eredményesebb *értelmiségi szolgálat* lehetősége. De egyelőre – csak a lehetősége.

Abban, hogy Pusztina az érdekérvényesítés – vagyis a demokrácia – tekintetében a legtöbbet elért moldvai csángó települések közé tartozik, igen nagy szerepe van Nyisztor Tinkának. Ezért fontos *Benkei Ildikó* Tinkáról és a pusztinaiakról szóló könyve, amely szépen konduló, messzehangzó harangként szól Szent István gyermekeiért.

Istenverte sorsuk miatt a csángók között igen kevesen vannak, akik anyanyelvükön írni és olvasni tudnak. Nyelvük, műveltségük a harmadik évezredben, Európában, a szóbeliségben él: apáról fiúra, anyáról leányára hagyományozódik. A sors különös fintora, hogy ennek az egykori Etelközben élő, *írástudatlan* magyar népcsoportnak sorsában hatalmas jelentősége volt – és van – az *írástudóknak*. Az 1671-ben született „szabófalvi levélnek”, a forrófalvi kántor talán egyszer még előkerülő, a XVIII. századból való imádságoskönyvének, a klézsei Petrács Ince János egész magyar nyelvterületen elsőként gyűjtött és közölt népdalainak, s a többi, nem közülük való, de köztük és értük élő írástudóknak – Bandinustól Domokos Pál Péterig –, akik katonai és politikai erő híján a leírt szó erejével őrzik a moldvai magyarok fogyatkozó létének és műveltségének dokumentumait, mindnyájunk számára értéket jelentő kincseit.

Ezen művek sorában illeti elismerés *Benkei Ildikó* könyvét, amely felmutatja: mit tehet, mit érhet el egy elhivatottsággal és tudománnyal felvértezett csángó, akit – Magyar Lajos székely költő szavaival szólva – feldobott magából egy nép, s nevében akar nagyot tenni.

Halász Péter

Nyisztor Tinka doktori disszertációját védi 2008. október 29-én az ELTE tanácstermében (Halász Péter felvétele)